

MEMÒRIA HISTÒRICA

Margalida Capellà

Aportacions de la Justícia Transicional a les polítiques públiques de memòria

Cecilia Rossetto

Argentina: la lluita pel dret a la veritat

Meir Margalit

Recuperació de la memòria històrica

Pelai Pagès

El procés de recuperació de la memòria històrica a Espanya

Carlos Jiménez Villarejo

El problema d'anul·lació de les sentències franquistes

Institut de Drets
Humans de Catalunya

memorial
democràtic

ÍNDEX

Presentació per David Bondia.....	2
Introducció per Anais Franquesa.....	5
Aportacions de la Justícia Transicional a les polítiques públiques de memòria per Margalida Capellà.....	9
Argentina: la lluita pel dret a la veritat per Cecília Rossetto.....	16
Recuperació de la memòria històrica per Meir Margalit.....	27
El procés de recuperació de la memòria històrica a Espanya per Pelai Pagès.....	39
El problema d’anul·lació de les sentències franquistes per Carlos Jiménez Villarejo.....	51

PRESENTACIÓ

El propassat 18 de setembre, l'Institut de Drets Humans de Catalunya (IDHC), amb el suport de la Direcció General de la Memòria Democràtica, va organitzar una jornada de reflexió sobre un tema tan actual com és el de la **recuperació de la memòria històrica** amb l'objectiu general de canviar la concepció de que oblidar el passat és la única opció viable per la reconciliació nacional i la consolidació de la democràcia.

Com s'ha pogut constatar al llarg dels darrers anys, el debat sobre la memòria històrica no és un tema que ni interna ni internacionalment estigui resolt; per exemple, mentre Xile i Guatemala continuen buscant als seus morts en les fosses -ara amb l'ajut del Govern-, Argentina jutja als repressors, Alemanya ha convertit les instal·lacions del partit nazi a Nuremberg en una gran classe sobre l'holocaust per escolars, Itàlia es resisteix a enderrocar alguns símbols...

Analitzar les diverses solucions adoptades en l'àmbit internacional ens ha de servir per poder valorar amb major perspectiva el què s'ha fet o s'està fent tant a Espanya com a Catalunya donat que actualment estan en tràmit parlamentari, d'una banda, el polèmic i controvertit Projecte de Llei sobre Memòria Històrica al Congrés dels Diputats i, de l'altra, el Projecte de Llei del Memorial Democràtic al Parlament de Catalunya, i examinar fins a quin punt aquestes iniciatives legislatives compleixen o no amb l'objectiu de fer efectius aquests drets i servir per a la reparació de les víctimes.

Durant la jornada celebrada va quedar de manifest que la relació del dret a la veritat amb el dret a la justícia resulta del tot evident, doncs la realització del dret a la justícia (el dret d'accés efectiu a un sistema de garantia jurisdiccional imparcial) ha de tenir per efecte el ple coneixement d'allò que ha ocorregut a través de l'acció judicial. Des d'aquest punt de vista, el dret a la veritat és requisit per determinar responsabilitats i el primer pas del procés de reparació. Així doncs, al seu torn, una administració de justícia, independent i imparcial, constitueix un instrument d'importància cabdal per satisfer el dret a la veritat. És per aquest motiu que, en processos de transició, la realització d'aquests dos drets està íntimament vinculada i l'Estat té l'*obligació positiva* d'arbitrar els mecanismes judicials i extrajudicials pel coneixement de la veritat.

Podem dir que aquesta jornada, en part, va servir per abordar des del rigor i la qualitat científica quin és el contingut del dret a la veritat i a la justícia i quines obligacions implica per l'Estat; per fonamentar jurídicament la necessitat de la seva aplicació efectiva per consolidar la democràcia i aconseguir la reconciliació nacional; per reivindicar la memòria d'aquells que van lluitar per la democràcia en el període comprès entre 1931-1980 com a part del patrimoni col·lectiu de la societat; per impulsar les polítiques de restitució de la memòria històrica com a via de fer efectiu el dret a la veritat; i, per sensibilitzar i conscienciar la població de que el fet de "remenar" el passat és necessari per tal de tancar les ferides, poder reparar adequadament les víctimes directes, així com enfortir la democràcia.

Finalment, cal destacar que s'ha donat la coincidència que des de la celebració de la jornada fins a l'aparició d'aquesta publicació s'ha desbloquejat el tràmit per a la votació en el Congrés de Diputats, i procedir a la seva posterior remissió al Senat, del *Projecte de Llei pel que es reconeixen i amplien drets i s'estableixen mesures a favor dels que varen patir persecució o violència durant la Guerra civil i la dictadura* –Llei de la Memòria històrica-. No semblava lògic que el Consell d'Europa, en el seu informe de 17 de març de 2006, denunciés contundentment "les greus violacions dels drets humans comeses a Espanya entre els anys 1939 i 1975" i que aquí regnés un silenci legislatiu. Es evident que es tracta d'un primer pas, d'un principi, ja que possiblement si les associacions que porten anys treballant per la recuperació de la memòria històrica haguessin pogut escriure íntegrament aquesta Llei -que pretén honrar les víctimes de la guerra i de la dictadura franquista- ho haguessin fet d'una altra forma i tindria un contingut diferent; li manquen algunes coses i li sobren d'altres. Però se'ns fa necessari pensar que amb l'aprovació de la Llei no s'ha acabat tota la lluita, queda encara estar molt pendents de la seva aplicació i dels seus efectes; queda encara un llarg camí que esperem sigui el menys traumàtic possible.

Aquesta publicació, que ara us oferim, pretén contribuir a una reflexió -que no s'atura amb l'aprovació d'una llei- que fomenti la participació ciutadana per tal de concretar les vies d'aplicació del dret a la veritat a l'Estat espanyol i per

concretar el necessari enfortiment dels vincles entre les entitats que treballen per la recuperació de la memòria històrica.

Volem acabar aquesta presentació agraint la feina de l'Anais Franquesa com a coordinadora del projecte i la tasca de Sílvia Llimos, Lidia Rivero, Raquel Pérez i Sissy Manrique de Lara com a traductores de les ponències de la jornada.

Dr. David Bondia Garcia
Director de l'IDHC
Barcelona, 14 d'octubre de 2007

INTRODUCCIÓ JORNADA SOBRE MEMÒRIA HISTÒRICA

“Cada poble té el dret inalienable a conèixer la veritat sobre els esdeveniments succeïts en el passat en relació amb la perpetració de crims aberrants i de les circumstàncies i els motius que van portar, mitjançant violacions massives o sistemàtiques, a la perpetració d'aquests crims. L'exercici ple i efectiu del dret a la veritat proporciona una salvaguarda fonamental contra la repetició d'aquest tipus de violacions”. Aquest és el segon article del Conjunt de Principis Actualitzat per la Protecció i la promoció dels drets humans mitjançant la lluita contra la impunitat de Nacions Unides. Però quin contingut té aquest “dret inalienable a conèixer la veritat”? Quin és el seu fonament? Quina és la via per garantir la seva aplicació efectiva? Quina relació té amb el dret a la justícia i amb els processos de transició?

Aquestes són qüestions fonamentals i que reben diverses respostes segons el context social, polític, econòmic i cultural. De fet, cada Estat aborda el seu passat d'una manera diferent i, mentre que en uns casos s'aproven lleis d'amnistia o de punt i final i es procura no parlar del tema; en d'altres, s'inicien processos judicials per investigar els crims comesos, els seus autors, el destí de les persones desaparegudes, en cas que n'hi hagi, i jutjar els possibles responsables. En tots els casos, tan els poders públics de l'Estat –sobretot el judicial- com la societat civil –organitzacions no governamentals, Universitats (historiadors, sociòlegs...)- juguen un paper determinant ja sigui per donar suport a les respostes proposades com per criticar solucions que creuen que en res beneficien la consolidació de la democràcia i dels drets humans.

Per intentar donar una resposta a les qüestions assenyalades, l'Institut de Drets Humans de Catalunya (IDHC) ha cregut convenient dur a terme un estudi des de diferents perspectives: d'una banda, una anàlisi des d'un punt de vista jurídic on s'abordi el contingut jurídic i els titulars del dret a la veritat, el seu fonament jurídic i la seva relació amb la justícia i els processos de transició (1); d'altra banda, una anàlisi comparada per tal de conèixer com s'ha afrontat aquesta situació en d'altres Estats que han patit règims repressius que van violar massivament drets humans i llibertats fonamentals (2), per tal de valorar amb major perspectiva què s'ha fet o s'està fent tant a Espanya com a Catalunya (3). A més, com en tots els processos de recuperació de la memòria els

historiadors tenen un paper de primer ordre, hem decidit abordar també la qüestió de com han realitzat la seva tasca en una matèria tan transcendent com aquesta.

1. Democràcia, drets humans i dret a la veritat i la justícia

La democràcia, com a sistema polític basat, entre d'altres qüestions fonamentals, en el pluralisme polític i en la defensa dels drets humans, persegueix aquells actes que atempten contra la dignitat de les persones o contra els principis bàsics que conformen l'Estat democràtic i de Dret, mitjançant diverses vies, inclosa la judicial en els casos més greus. Però quan les violacions massives de drets humans s'han dut a terme per part d'un règim anterior, evidentment no democràtic, en el moment de transició d'un règim a un altre es planteja la qüestió de què és millor per al futur i per a la reconciliació nacional: esborrar aquesta part de la història i fer com si res hagués passat o bé fer un exercici de sanejament i fer públic a tota la societat què és el que ha ocorregut, per què ha ocorregut, quins crims s'han comès i contra qui. Les lleis d'amnistia o de punt final responen al primer raonament, en què no es jutja els responsables de violacions massives de drets humans ni s'explica a les víctimes què és el que ha ocorregut, intentant promoure l'oblit del període històric corresponent. Per contra, les actuacions dirigides a jutjar els responsables de violacions massives de drets humans, a conèixer el passat, a reescriure la història tenint en compte què hi diuen les víctimes i a intentar reparar-les, responen al segon plantejament. Des d'un punt de vista legal, la primera opció implica impunitat i la segona la realització i aplicació efectiva del dret a la veritat i a la justícia, pilar bàsic i indispensable en un Estat democràtic.

Al seminari que l'IDHC ha organitzat s'ha analitzat aquesta qüestió amb l'objectiu de veure en tota la seva amplitud el contingut del dret a la veritat i la seva fonamentació jurídica, la seva relació amb el dret a la justícia i la seva rellevància en els processos de transició. Per fer-ho hem comptat amb la col·laboració de Margalida Capellà, professora de Dret Internacional Públic de la Universitat de les Illes Balears i especialista en temes de justícia transicional.

2. Veritat, Justícia i Drets Humans en perspectiva comparada

Una anàlisi exhaustiva del dret a la veritat i a la justícia no seria completa sense l'examen d'experiències comparades en països que han patit règims autoritaris dels que han pogut sortir mitjançant processos de transició democràtica. En molts dels països en que hi ha hagut la intenció de fer efectius aquests drets s'han creat les anomenades "Comissions de la Veritat", com un instrument que complementa l'acció del poder judicial. Amb aquesta perspectiva, al seminari s'ha tractat la relació de complementarietat entre aquests instruments mitjançant una anàlisi comparada de l'abast i limitacions de les experiències d'aquest tipus de comissions en països com Marroc o Sud-Àfrica amb especialistes com Ali Tabji, membre de l'Associació Marroquina de Drets Humans, i Ferriol Sòria, especialista en Comissions de la Veritat. D'altra banda, també hem analitzat la lluita pel dret a la veritat en un país com Argentina amb la col·laboració de Cecília Rossetto, agregada Cultural del Consolat de la República Argentina.

En aquest àmbit, és primordial el paper dels historiadors, ja que el que ocorre moltes vegades és que la història l'escriuen els vencedors i, un cop passat el període corresponent, cal fer un exercici de reescriure la història tenint en compte també el punt de vista de les víctimes. Això pot ser, al seu torn, molt perillós quan, passat el temps, els que van ser vencedors en el seu moment pretenen fer una nova revisió, com està succeint en aquests moments en països com Alemanya amb les teories revisionistes. Per analitzar quin és el paper de la Història i dels historiadors en els conflictes, hem comptat amb la col·laboració de Meir Margalit, Doctor en Història Israeliana i fundador del Comitè Israeliana Contra la Demolició de Cases Palestines.

3. Espanya: Veritat, justícia i reparació?

Després de l'estudi d'aquest dret des de diferents perspectives, no podia faltar una anàlisi de com s'ha abordat aquest tema a l'Estat espanyol, ja que presenta algunes peculiaritats molt singulars: en consolidar-se la democràcia mitjançant un pacte nacional basat en una amnistia general, la consecució dels dos drets

assenyalats anteriorment - veritat i justícia – van quedar seriosament compromesos. Per aquest motiu, hem cregut necessari repassar com es va dur a terme el procés de transició a Espanya i, al seu torn, com ha estat el procés de recuperació de la memòria històrica. En aquest àmbit, han intervingut dos grans especialistes: d'una banda, José Antonio Martín Pallín, Magistrat emèrit del Tribunal Suprem i, de l'altra, Pelai Pagès, Doctor en Història i professor d'Història Contemporània a la Universitat de Barcelona.

Finalment, com que actualment estan en tràmit parlamentari, d'una banda, el Projecte de Llei sobre Memòria Històrica al Congrés dels Diputats i, de l'altra, el Projecte de Llei del Memorial Democràtic al Parlament de Catalunya, s'han examinat aquestes iniciatives legislatives per veure fins a quin punt compleixen amb l'objectiu de fer efectius aquests drets i servir per a la reparació de les víctimes. En aquesta tasca hi han participat en Daniel Fernández, ponent al Congrés dels Diputats en el projecte de Llei de memòria històrica, i en Carlos Jiménez Villarejo, ex-Cap de la Fiscalia Especial Anti-corrupció, que ha destacat el problema de l'anul·lació de les sentències franquistes.

Anais Franquesa

Institut de Drets Humans de Catalunya

APORTACIONS DE LA JUSTÍCIA TRANSICIONAL A LES POLÍTIQUES PÚBLIQUES DE MEMÒRIA

Margalida Capellà i Roig¹

En el debat actual sobre les polítiques públiques que es podrien aplicar per a la recuperació de la memòria històrica relacionada amb la guerra civil i la repressió franquista a Espanya, estranya l'absència quasi total de referències al Dret internacional contemporani i a la pràctica i als mecanismes internacionals i estatals aplicats en experiències semblants recents i no tan recents que permeten situar clarament aquest debat com una qüestió no només històrica sinó de justícia i de drets humans.

En l'actualitat, des de la perspectiva d'una societat democràtica no s'entén una visió exclusivament històrica de la situació anòmala en què encara viuen a Espanya les víctimes i familiars de víctimes de crims de guerra, crims contra la humanitat i de violacions molt greus de drets humans perpetrades durant la guerra i la posterior repressió contra el bàndol dit "republicà": ni en comparació amb les víctimes del bàndol dit "nacional", reconegudes i reparades amplemment pel règim franquista, ni tampoc en comparació amb les víctimes dels crims nazis a Alemanya i als territoris ocupats per l'Eix, coetanis als crims comesos a Espanya però condemnats i perseguits de forma incontestada encara més de cinquanta anys després de la seva comissió.

La manca d'una reparació efectiva a aquestes víctimes directes i la inexistència de mecanismes administratius i judicials a l'abast dels familiars que exigeixen conèixer la veritat del seu propi passat (per les dificultats d'accés als arxius i als registres civils o pel buit legal en matèria de localització i exhumació de fosses comunes, per exemple) s'ha traduït en una sensació d'injustícia i de vulneració de drets fonamentals que, al nostre parer, ha estat la llavor del moviment per a la recuperació de la memòria històrica a Espanya. Format en gran part per nés de les víctimes de la repressió franquista, destaca entre les seves reivindicacions la de la justícia, entesa no com a venjança sinó com a l'element

¹ Prof. Dra. Dret internacional públic, Universitat de les Illes Balears

necessari per poder parlar de reconciliació i de pau després d'un període de transició que, al seu parer, encara no ha acabat.

Aquest enfocament no és exclusiu d'aquest moviment: es tracta d'un dilema que es presenta durant les transicions democràtiques en el moment en què s'ha de decidir si i com s'afronten els crims comesos durant règims autoritaris o durant conflictes armats previs. En aquest moment, a la necessitat de justícia com a una demanda democràtica més es contraposen la possibilitat real i la voluntat política d'impartir justícia i sorgeix el dilema de si hi pot haver pau o reconciliació duradora sense justícia.

L'objecte d'aquesta comunicació és explicar com el Dret internacional contemporani ha incorporat a aquest debat **mecanismes de justícia i obligacions en matèria de drets humans** que cal tenir en compte en els processos de transició a la pau o a la democràcia perquè la reconciliació i la pau siguin efectives. El sorgiment i l'activitat d'un moviment ciutadà per a la recuperació de la memòria històrica a Espanya i l'impuls recent a un projecte de llei en aquesta matèria revelen fàcilment que, malgrat el discurs oficial posterior a la transició democràtica espanyola, no hi ha hagut reconciliació ni justa ni duradora. Per això, es presenta a continuació *la recuperació de la memòria històrica com a una qüestió de justícia i de drets humans des de la perspectiva del Dret internacional contemporani*.

1. La recuperació de la memòria històrica com a una qüestió de justícia: la justícia transicional i els seus mecanismes

La "justícia transicional" és una noció de justícia associada a períodes de canvi polític que se situa en el debat "pau versus justícia" que segueix a situacions de conflicte armat o de règims autoritaris quan transiten cap a la pau o cap a la democràcia, moment en què es planteja si és possible passar pàgina sense aplicar nocions i mecanismes bàsics de justícia.

Dins d'aquest marc, la noció de "Justícia transicional" o "Justícia de transició" es refereix a la necessitat que la transició de l'autoritarisme a la democràcia o de la guerra a la pau es realitzi a través d'un procés de reconciliació justa i duradora: *justa*, perquè s'entén que no existeix tal reconciliació si no es satisfà efectivament la necessitat de justícia per a tots; *duradora*, perquè la construcció de la democràcia o la reconstrucció d'un país després d'un conflicte armat ha de

passar primer per solucionar el conflicte subjacent per evitar que torni a produir-se en el futur².

En aquest context, cal entendre que el procés de reconciliació no pot ser una excusa per a la impunitat, ni tampoc una alternativa a la veritat o a la justícia, una excusa per oblidar o un simple perdó: el perdó és un acte privat entre l'agressor i la seva víctima i

no hi pot haver perdons col·lectius sense tenir en compte les víctimes. És més aviat un procés a través del qual una societat es mou d'un passat dividit a un futur compartit, en el qual es construeixen i reconstrueixen relacions i s'afronten els actes del passat.

S'hauria de plantejar com un procés de reconeixement, revisió i aprenentatge del passat, voluntari, profund, ample (hauria d'incloure tota la societat) i, sens dubte, llarg.

Encara que no sempre sigui possible aplicar tots els principis i mecanismes de la justícia de transició (perquè altres punts de l'agenda poden ser prioritaris i més urgents o bé perquè es pugui desestabilitzar una pau fràgil o fins i tot paraitzar la governabilitat del país), s'entén que, després d'un règim autoritari o un conflicte armat, la justícia de transició pot ajudar a la reconciliació de moltes maneres: individualitzant la responsabilitat dels repressors amb judicis justs, trencant el cicle d'impunitat i evitant la venjança descontrolada; establint obligacions cap a les víctimes i reconeixent els seus drets; i, finalment, instaurant i reforçant una cultura democràtica.

S'han presentat, a aquests efectes, **quatre mecanismes**, que tenen un desenvolupament normatiu més o menys contemplat en el Dret internacional vigent, encara que de manera desigual.

El primer mecanisme és el **judicial** (*Criminal Justice*), que consisteix en la persecució a nivell nacional dels responsables dels crims més greus comesos durant un conflicte armat o durant un règim autoritari. Als obstacles que es

² Les obres de referència en aquesta matèria són: Neil J. KRITZ (ed), *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon With Former Regimes*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 1995; i Ruti G. TEITEL, *Transitional justice*, Oxford University Press, 2000. D'aquesta mateixa autora, vegeu els més recents: "The Law and Politics of Contemporary Transitional Justice", *Cornell International Law Journal*, Vol. 38, p. 837, 2005; "Transitional Justice Genealogy", *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 16, Spring 2003, Cambridge, pp. 69-94.

posen en els sistemes judicials estatals per raó de les implicacions estatals de la majoria d'aquests crims (genocidi, crims contra humanitat), amb forma de lleis d'amnistia, indults o immunitats, la regulació i el desenvolupament dels crims i dels principis de Dret internacional penal imposa importants limitacions als Estats a l'hora d'aplicar acords de transició: assenyalen a aquest efecte, entre altres, els principis de no admissió de l'obediència deguda com a eximent de responsabilitat penal, el d'autonomia de la norma internacional o el de la imprescriptibilitat de crims de guerra i crims contra la humanitat.

A això cal afegir l'existència de mecanismes complementaris de repressió dels crims internacionals: l'aplicació dels principis de personalitat activa i passiva per a la persecució dels crims internacionals per tribunals estatals més enllà de les fronteres nacionals; el reconeixement del principi de jurisdicció universal per a la persecució de crims internacionals amb independència de la nacionalitat d'autor o víctima i del lloc de comissió del delictes; i, finalment, l'establiment de tribunals penals internacionals. En l'actualitat, els dos tribunals penals internacionals especials creats pel Consell de Seguretat per a la ex Iugoslàvia i per a Rwanda coexisteixen amb dos tribunals o sales especials creats per acords de les Nacions Unides amb Serra Leone i Cambotja, amb els tribunals establerts per administracions transitòries de l'ONU a Kosovo i al Timor Oriental i, així mateix, amb el Tribunal Penal Internacional de caràcter permanent i de vocació universal (actualment són Parts 103 Estats), creat per l'Estatut de Roma de 1998, en funcionament des de 2002.

El segon mecanisme de justícia transicional és de caràcter **administratiu** (*Administrative Justice*), i consisteix en la institució de procediments d'investigació per separar els antics funcionaris i agents estatals de posicions de poder i de responsabilitat.

Encara que després de la II Guerra Mundial es va portar a terme un important procés de desnazificació i en l'actualitat es procedeix a la "descomunització" o (*lustration*) en els països de l'Est d'Europa, on s'han adoptat lleis "descomunitzadores" en els anys noranta a la República Txeca, Eslovàquia, Albània, Bulgària, Hongria, Rumania i, més recentment, a Polònia, el Dret internacional no regula de moment aquest aspecte dels processos de transició.

En canvi, en matèria de reparació sí que és rellevant la pràctica internacional i és possible parlar en l'actualitat d'un tercer mecanisme de justícia transicional basada en la **reparació** entesa en un sentit ample (*Reparatory Justice*), centrada en els drets de les víctimes. Aquestes reparacions s'han adoptat a nivell internacional i estatal en forma d'indemnitzacions (Alemanya), restitució de propietats confiscades, plans de pensions per a les víctimes de les violacions de drets humans durant una dictadura (Xile), satisfaccions (condemna dels abusos de drets humans, garanties de no repetició, homenatges, reparacions no materials en matèria d'educació, habitatge o salut), i, així mateix, amb l'impuls i la posada en pràctica de reformes legislatives en matèria de drets humans, com ara la tipificació de la "desaparició forçada" a Argentina.

Finalment, l'establiment de comissions de la veritat per aclarir els fets del conflicte i crear un registre **històric** dels abusos del passat conformen un quart tipus de mecanisme de justícia transicional, l'anomenada Justícia històrica. Els informes elaborats per aquestes comissions ajuden a establir o aclarir la veritat sobre actes del passat, promouen la responsabilitat dels autors de violacions, proporcionen una plataforma pública a les víctimes, catalitzen el debat públic i, en la majoria dels casos, recomanen reparacions per a les víctimes i reformes institucionals i legals necessàries.

En l'actualitat, s'han constituït una trentena de comissions oficials per iniciativa governamental o parlamentària (entre d'altres: Uganda, Bolívia, Argentina, Uruguai, Zimbabue, Filipines, Nepal, Xile, Txad, Alemanya de l'Est, Sri Lanka, Haití, Sudàfrica, Equador, Nigèria, Panamà, Perú, Ghana, Paraguai i Marroc, la més recent), en ocasions com a mandat d'un Acord de pau (Libèria, Guatemala, El Salvador i Sierra Leone), i també com a iniciativa d'actors no estatals (Colòmbia, Guatemala). En la majoria hi participa o hi presta suport l'Organització de les Nacions Unides. El pas del temps no és un obstacle per a la creació d'aquestes comissions, i per a això tenim exemples de comissions que coneixen fets ocorreguts en els anys cinquanta (Alemanya de l'Est, Paraguai, Ghana) i en els anys seixanta (Guatemala, Nigèria, Panamà).

Es pot entendre que els rituals de purificació de les víctimes i d'escenificació del dolor a Moçambic en relació als crims comesos durant la guerra civil o la

recuperació de les jurisdiccions tradicionals *gacaca* a Ruanda després del genocidi de 1994 són mecanismes alternatius de justícia històrica adaptats a aquestes societats que complementen altres mecanismes de justícia transicional.

2. La recuperació de la memòria històrica com a una qüestió de drets humans

S'han exposat fins ara els mecanismes de justícia de transició que el Dret Internacional posa a l'abast dels Estats perquè una reconciliació sigui justa i duradora. Així mateix, cal tenir en compte que la justícia de transició també té com a objectiu **la lluita contra la impunitat**, entenent la "impunitat" per sí mateixa com una violació greu de les obligacions que tenen els Estats de protegir i promoure els drets humans perquè consisteix, principalment, en la violació dels drets humans de les víctimes de violacions de drets humans, en concret en la privació dels mecanismes necessaris per garantir el dret a un recurs efectiu davant l'Administració de justícia. Aquest deure que té tot Estat de respectar i fer respectar els drets humans, segons el Dret internacional, exigeix que s'adoptin mesures eficaces per a lluitar contra la impunitat.

Precisament amb l'objectiu de la protecció i la promoció dels drets humans s'han anat configurant en el marc de les Nacions Unides en la darrera dècada un conjunt de principis que, de conformitat amb la Declaració i el Programa d'acció de Viena i en interès de les víctimes de violacions dels drets humans, tenen per objecte servir de directrius per ajudar als Estats a elaborar mesures eficaces de lluita contra la impunitat.

Aquests principis es fonamenten en la constatació que no existeix reconciliació justa i duradora si no se satisfà efectivament la necessitat de justícia i que la impunitat comporta la violació dels drets a la veritat, a la justícia i a la reparació³.

El **dret a la veritat** es configura com a dret individual però també com a un dret de cada poble a conèixer la veritat sobre el seu passat, comportant alhora el deure de recordar perquè s'entén que la història de l'opressió forma part del

³ NU doc. E/CN.4/2005/102/Add.1, "Informe de Diane Orentlicher, experta independiente encargada de actualizar el conjunto de principios para la lucha contra la impunidad", de 8 febrer 2005.

patrimoni d'un poble. En conseqüència, els Estats tenen l'obligació de preservar arxius i proves que preservin de l'oblit la memòria col·lectiva. El reconeixement d'aquest dret té com a objectiu evitar que sorgeixin tesis revisionistes i negacionistes, assegurar el dret de les víctimes i de les seves famílies a conèixer les circumstàncies en que es van cometre les violacions de drets humans de què varen ser objecte i, així mateix, l'obligació de l'Estat de fer efectiu el dret a saber amb processos no judicials que complementin la funció del poder judicial, com ara amb l'establiment de comissions de la veritat.

El **dret a la justícia** implica importants obligacions de l'Estat en matèria d'administració de justícia per evitar abusos o irregularitats en l'aplicació dels mecanismes judicials ordinaris a l'enjudiciament de violacions de drets humans i crims internacionals, com ara la declaració de prescripció i l'adopció d'amnisties per a aquest tipus de crims o la concessió d'asil, l'invocació de l'obediència deguda, l'actuació com a càrrec oficial o la competència de tribunals militars per al coneixement de violacions de drets humans o crims internacionals.

El **dret a la reparació** comporta diverses obligacions per a l'Estat en benefici de les víctimes de violacions de drets humans que persegueixen garantir l'exercici mateix del dret a la reparació i també la no repetició de violacions de drets humans. Per a això, es proposen nombroses mesures, extretes de la pràctica internacional: reformes institucionals, la separació de funcionaris i agents de l'estat implicats en les violacions dels drets humans, procediments judicials independents, imparcials i eficaços, el desmantellament de les forces armades paramilitars, o reformes legislatives per eliminar lleis o mecanismes que contribueixin a la impunitat, com ara lleis discriminatòries o lleis que permetin crear tribunals d'emergència.

3. Espanya: ni veritat, ni justícia ni reparació

Si a Espanya hi ha hagut un procés de pau i de reconciliació en relació a la guerra civil i a la repressió franquista, el resultat ni ha estat ni just, atenent els mecanismes de justícia transicional i els principis de veritat, justícia i reparació exposats. Tampoc no ha estat durador, vist el sorgiment i l'activitat del moviment per a la recuperació de la memòria històrica especialment a partir de l'any 2000 (any de l'exhumació de la primera fossa comuna per iniciativa d'una associació i de familiars de desapareguts).

Temes polèmics com l'existència de fosses comunes, la manca d'informació sobre els desapareguts, la negativa governamental i judicial a anul·lar sentències franquistes o l'existència encara de simbologia franquista revelen la necessitat d'afrontar una situació clarament anòmala en una societat democràtica i compromesa amb els drets humans d'acord precisament amb una perspectiva de drets humans i amb polítiques públiques que incorporin l'experiència d'altres Estats i els principis internacionals aplicables al cas espanyol. Només així hi haurà pau i justícia.

ARGENTINA: LA LLUITA PEL DRET A LA VERITAT

Cecilia Rossetto¹

A la República Argentina, el 24 de març de 1976, les Forces Armades van instal·lar un règim de terror amb l'autoritat i la impunitat de l'Estat absolut, segrestant, torturant i assassinant a milers de ciutadans.

Els operatius de segrest de la dictadura comptaven amb una precisa organització: de vegades es produïen als llocs de treball, de vegades al mig del carrer en plena llum del dia, altres vegades durant la nit quan la víctima era buscada a la seva pròpia casa. Comandos armats envoltaven l'illa de cases i entraven atemorint a pares, ancians i nens (moltes vegades enduent-se'ls a ells també per assassinar-los després), s'apoderaven de la persona, la colpejaven brutalment, l'encaputxaven i l'arrossegaven a algun cotxe o camió mentre la resta del comando robava al seu gust.

D'aquí es partia cap a algun centre de detenció clandestí o algun camp de concentració (va haver-hi 400 en tot el país) on el detingut entrava veritablement a les portes de l'infern. **“Som els amos de la vida i la mort”**, deien els autors del genocidi, **“la lluita que varem lliurar no reconeix límits morals ni naturals, es realitza més enllà del bé i del mal”²**.

D'aquesta manera, en nom de la Seguretat Nacional i dels “valors occidentals”, milers i milers d'argentins, generalment joves i adolescents, van passar a integrar la categoria de “DESAPAREGUTS”. Estudiants de secundària que demanaven una rebaixa en el bitllet estudiantil de transport, estudiants universitaris, professors, escriptors, actors, treballadors, mestres, dirigents sindicals, cineastes, metges, psicòlegs, sociòlegs, mestresses, *conscrits* i militars que es van negar a ser còmplices; periodistes, ciutadans estrangers, infermers, veïns casuals, militants, polítics, monges i sacerdots, amics de qualsevol d'ells i amics d'amics; tots van passar a engreixar les xifres dels ciutadans desapareguts. A tots aquests cal afegir-hi els nadons nascuts en captivitat, arrencats del ventre de les seves mares per a ser lliurats com a “botins de guerra” **(es calculen en 500 els nadons segrestats)**.

Això és només una enumeració de professions i de xifres. Caldria internar-se un minut en aquell remolí de bogeria, inimaginable en un ésser

¹ Agregada cultural del Consolat de la República Argentina a Barcelona

² Paraules del Tinent Coronel Hugo Ildebrando Pascarelli, Cap del Grup I d'Artilleria de *Ciudadela*, Província de Buenos Aires, citat en el diari *La Razón*, del 12/06/1976

humà, per tot just acostar-nos a la fractura que aquell horror va produir al cos social de la República Argentina. Perquè no estem parlant només d'afusellats, on, com en una pintura de Goya, un imagina certa "dignitat" preservada. Estem parlant d'ulls arrencats, de màquines d'escorxar, de mares traspassades per un corrent elèctric amb els seu nadons al pit, de nens empalats i de joves llançats al *Río de la Plata* amb ciment als peus.

Dues cares.

D'una banda, el terror i el silenci com causa de fractura social. La lluita del poble i les seves organitzacions per a combatre la impunitat, de l'altre.

L'experiència argentina és inèdita en aquest sentit. De manera gairebé immediatament a la instauració del terror per la dictadura, i en contraposició a això, l'abril de l'any 1977, les Mares de *Plaza de Mayo* van ocupar la plaça pública, constituint una avançada inèdita. Les seves consignes van ser, primer: **"Que diguin on estan"**, després **"Aparició amb vida"** i, després **"Judici i càstig als culpables"**.

Allò característic va ser que, immediatament, el tema es va col·locar en el coneixement general i la prioritat número u va ser AJUNTAR-SE.

Simultàniament van sorgir equips i organitzacions de suport per a respondre a la necessitat d'encarar accions ràpides i decisives per tal de detenir les greus violacions dels Drets Humans i proporcionar ajuda psicològica i legal als familiars de les víctimes.

Es planteja la simultaneïtat entre l'**afectació** i la **reparació**. La dictadura produeix una afectació psicosocial enorme en el cos social i en els afectats directes... però, alhora, aquests afectats directes són els que donen naixement a un **moviment social** d'influència decisiva.

Les Mares van iniciar una gesta al sortir a buscar als seus fills i exigir justícia.

El mocador blanc es va inscriure en la memòria col·lectiva i avui constitueix un referent al món. Aquelles Mares, i de seguida els familiars de desapareguts, van lluitar contra les induccions socials de **silenci**, **aïllament**, i **segregació**.

Els familiars de desapareguts varem patir aquell aïllament que ens feia sentir "empestats", aquell "per alguna cosa serà", aquell cridar "boges" a les Mares, aquell assegurar que "mentien" i que "havien criat terroristes". Fins i tot en els primers anys del retorn a la democràcia, s'acostumava a **estigmatitzar**

als familiars de desapareguts dient que recordàvem fets desagradables i que “donàvem mal rotllo”.

La dictadura va realitzar un esforç violent per tornar bojós i boges a aquells i aquelles que NO es resignaven i pretenien saber.

El de les Mares i el dels familiars de desapareguts en general ha estat un llarg esforç per a inscriure i significar en la història de cadascun i en la història col·lectiva aquells fets que, mentre passaven estaven forçats al silenci, sotmesos a l'irrepresentable, sense nom ni memòria. Elles van tenir la capacitat de transformar el **dolor** en esperit de lluita; la **vulnerabilitat** en fortalesa i la **ferida personal** en acció social compartida.

En el seu moment, ja recuperada la democràcia, molts van proposar oblidar com una forma de pacificar i reconstruir la Nació. Tot i això, sempre es va considerar que **aquella proposta d'oblit era la continuïtat del silenci d'ahir** i que la impunitat és generadora de nous efectes a llarg termini.

L'Equip d'Assistència Psicològica de les Mares de Plaza de Mayo (creat el 1977) no només va ajudar a les víctimes de la repressió, sinó que va barallar-se sense treva per a mantenir la **lucidesa** atacada durant la dictadura.

Perquè qualsevol treball es va desenvolupar en condicions d'estrès intens i amb gran coratge personal. Perquè, en aquells temps, qualsevol estava en perill de convertir-se en víctima de la desaparició i la tortura.

Aquests llaços, aquest ajuntar-se, aquesta xarxa de solidaritats que, en aquests trenta anys, s'ha fet indestructible ha permès la creació d'organismes i la unió entre ells en la lluita contra la impunitat des de diferents punts de vista.

Aquestes lluites populars són les que van assolir avanços significatius pel que fa als desenvolupaments legislatius, jurisprudencials i de polítiques públiques en matèria de Drets Humans.

Durant l'actual administració de la República Argentina, el Congrés Nacional, l'agost del 2003, va declarar “nul·les” les anomenades “lleis de la vergonya”: la d'**Obediència Deguda** i la de **Punt Final**, fet que va generar un nou marc legal per a celebrar el judici relacionat amb les violacions de Drets Humans comeses durant la dictadura militar. En declarar-se la nul·litat d'aquestes lleis, es declarava que els delictes de desaparició de persones i d'apropiació indeguda de menors són delictes de **lesa humanitat**, per la qual cosa no prescriuen.

La Comissió Interamericana de Drets Humans de l'Organització d'Estats Americans (OEA) i Amnistia Internacional van reconèixer, públicament, la

importància dels recents avanços normatius i jurisprudencials al nostre país en contra de la impunitat.

Paral·lelament, l'**actual govern** va disposar l'adhesió a la Convenció sobre la Imprescriptibilitat dels crims de guerra i dels crims de lesa humanitat, i posteriorment, el 20 d'agost de 2003, el Congrés Nacional va sancionar la llei per la qual se li atorga un rang constitucional a la citada Convenció. I el 13 de juliol de 2007, la Cort Suprema de Justícia de la Nació va deixar sense efecte l'**indult** (dictat l'any 1990 pel llavors president Carlos Menem) a l'ex comandant d'Instituts Militars, l'ex General Riveros. Amb aquesta decisió, el màxim Tribunal va enderrocar l'última tanca jurídica creada en democràcia que impedia garantir el judici dels repressors. Si bé la sentència es pronuncia sobre el cas puntual de l'ex General Riveros, la Cort anticipa que resulta igualment anticonstitucional si l'indult es va aplicar a persones que ja van ser condemnades (com els **ex comandants Rafael Videla** i Emilio **Massera**).

Lluny de ser un tema menor, amb la citada decisió, la Cort tanca una etapa iniciada fa tres anys, quan aquest Tribunal va declarar que els assassinats, segrestos, tortures i desaparicions comesos en el marc del terrorisme d'Estat NO PRESCRIUEN.

No hi ha dubte que van ser les lluites populars, ancorades en un profund sentiment de justícia, contra els crims de la dictadura les que van anar assolint aquests avançaments.

Quan parlem de **memòria col·lectiva** a l'Argentina, automàticament pensem en la memòria de la dictadura.

Aquesta construcció de la memòria del genocidi va afavorir la recuperació i la re-significació de la **memòria històrica** d'anteriors genocidis. Conèixer i interpretar fets ocorreguts en el passat assegura la **identitat de la comunitat**, i com a part de la identitat, **la valoració**.

D'altra banda, la memòria implica un discurs sobre què es pot fer i què no es pot fer.

Un grup o una comunitat que ha viscut un fet determinat no només recorda sinó que ho fa a través d'un conjunt de **representacions socials** que es construeixen en el curs de la pràctica social i que atorguen significació a allò que ha passat.

Els rètols, o la immensa bandera amb les fotos dels desapareguts, o els mocadors blancs són algunes d'aquestes **representacions socials**, ja que

sintetitzen, en una imatge, una significació i un sentiment construïts al llarg d'una pràctica social.

Durant la dictadura hi havia un discurs que tendia a garantir els mecanismes de control social, el **consens social favorable**.

La frase "en què estarà ficat el seu fill" tenia a veure amb **induccions psicosocials** concretes produïdes per la dictadura. I la principal, per descomptat, era la **inducció al silenci**. I, simultàniament, la inducció generalitzada a **la culpabilització de les víctimes** (aquest "per alguna cosa serà" que dèiem) o a intentar demostrar que els desapareguts no eren tals sinó que "se'n van anar i no es van recordar d'avisar".

En temps de la dictadura em vaig reunir personalment amb l'ex capellà de la Policia *Bonaerense*, **Christian Von Wernich**. La trobada va ser a la ciutat *9 de Julio*, a 280 km. de la Capital, on jo vaig néixer, on viu tota la meua família i on el cura Von Wernich havia prestat servei pastoral a la seva Catedral. La periodista Adelina Moncalvillo, a qui acabava de conèixer arran d'una entrevista que em va fer per la Revista *Humor*, em va demanar que intentés trobar a Von Wernich per a preguntar-li pel seu germà Domingo que estava desaparegut i a qui, suposadament, ell havia vist per última vegada.

El cura va acudir a la cita en un cotxe esportiu, des del poble *Norberto de la Riestra* on havia estat traslladat. En la conversa em va comentar que havia acompanyat a Domingo fins a l'avió que el traslladaria al Brasil i que, **"si la seva família no tenia notícies d'ell era, segurament, perquè hauria viatjat a Cuba o a Líbia on als joves els renten el cervell i els ensenyen que no han de comunicar-se amb els seus éssers estimats. Per això no hi són i no se sap res d'ells"**.

Christian Von Wernich en aquest moment enfronta un judici acusat de ser responsable de 7 homicidis, 42 privacions il·legítimes de llibertat i 31 casos de tortura.

Impacte de la dictadura sobre els fills de desapareguts:

Va haver, per descomptat, oscil·lacions en aquest esperit de lluita del que parlàvem. Quan Menem va decretar els indults, el poble va experimentar una vivència de derrota de les expectatives de justícia però, als 20 anys de la dictadura, el 1996, es va produir un salt gegantesc en la qualitat.

Diu **Diana Kordon i Lucila Edelman**: "...Com si hagués fet falta una generació perquè el discurs contrahegemònic fos legitimat d'una altra manera. Com si el que havia estat tan colpejat pels indults i el que estava subsumit com alguna cosa que passaria a l'oblit, irrompés violentament. **Hi ha experiències històriques de fenòmens que intenten ser tapats i reapareixen fortament una generació després**³". Efectivament, 20 anys després sorgeixen les agrupacions de FILLS de DESAPAREGUTS que van reprendre les demandes històriques de justícia, contra la impunitat i pel càstig dels autors del genocidi. Aquestes agrupacions van tenir un efecte molt important pel que fa a la tramitació de la identitat personal. **Els van actuar com un grup de referència del que seria l'elaboració pública i social d'un aspecte del dol i la identitat.**

I aquests joves no només van voler saber dels seus pares sinó que, alguns, van buscar als seus germans.

La recuperació dels nens robats per a restituir-los la seva identitat:

Aquesta ha estat i és la lluita d'Àvies de *Plaza de Mayo*: localitzar i restituir a les seves legítimes famílies tots els nens segrestats-desapareguts per la repressió política.

El funcionament de maternitats clandestines i l'existència de llistes de famílies de militars en espera d'un naixement als centres clandestins proven que la dictadura va elaborar **un pla sistemàtic d'apropiació de nens**.

Ningú pot detenir a dones que busquen als seus fills i als fills dels seus fills.

Les Àvies van realitzar tasques detectivesques investigant fins i tot els arxius de les adopcions de l'època i rebent les denúncies que la gent els feia arribar... Veïns que es preguntaven "Com va aparèixer aquest nadó nونات si la seva mare no estava embarassada?" i així, alertaven a les Àvies amb les seves sospites.

Això només va poder succeir després d'anys de conscienciació.

³ Les Dras. KORDON, Diana i EDELMAN Lucila, són mètges psiquiatres i psicoterapeutes, fundadores de l'Equip d'Assistència Psicològica de Mares de *Plaza de Mayo*, i autores dels llibres *Efectos Psicológicos de la Represión Política* i *Por-venires de la Memoria*. D'aquest últim, editat per Universitat Mares de *Plaza de Mayo* (any 2006), està presa la cita.

Les Àvies han implementat, a més, un Banc de Dades Genètiques, on figuren les dades de totes les famílies que tenen nens desapareguts.

Els mètodes i les drecceres han estat nombrosos, creatius i originals: el teatre, el cinema, la música, les escoles i la televisió van anar sumant-se a aquesta gesta.

Teatre X la Identitat sorgeix el 2001 quan 500 actors i actrius de teatre van autoconvocar-se i van fer pròpia la lluita de les Àvies, tendint un pont entre el teatre i cada un dels nois que dubta.

“¿Y vos sabés quién sos?”, preguntaven des de l'escenari els actors de *“A propósito de la duda”* (l'autoria de la qual pertany a Patrícia Zangaro, creadora del cicle). La resposta va ser contundent: **70 nois es van presentar a preguntar per la seva identitat.**

Les Àvies duen recuperats fins a ara 89 nés.

Gent de teatre contra la dictadura

Ja havia existit un precedent. El 1981, amb la dictadura al poder, sorgeix el **Moviment del Teatre Obert a l'Argentina** com una reacció cultural de la gent de teatre en contra de la dictadura.

El treball artístic de Teatre Obert va ser un clar qüestionament del règim imperant. La posada en escena de nous temes en estreta relació amb la situació que vivia el país, l'alienació i el terror que embargaven la societat, van ser la raó del seu èxit massiu.

La repercussió que el Moviment va tenir es va fer extensiva a altres activitats culturals com: Dansa **Oberta**, **Música Sempre**, **Llibre Obert**, **Poesia Oberta**, **Tango i Folklore Obert**.

El fet que la cultura s'aixequés massivament va tenir també el seu impacte en les esferes oficials i la seva reacció no es va deixar esperar: tres bombes incendiàries van **destruir el Teatre del Picadero** on es representava una obra d'Eduardo Pavlovsky.

Anteriorment, el 1975, ja les Tres A (Aliança Anticomunista Argentina) de López Rega s'havien acarnissat amb els teatres: el **Teatre Estrellas** també va ser destruït per una bomba que va matar dues persones. En aquell moment jo em trobava actuant al teatre amb altres companys i varem volar pels aires.

El teatre, el cinema, els relats...

Les produccions culturals sostenen la memòria col·lectiva.

La dictadura va implementar polítiques d'oblit vinculades a la repressió política que van fracassar gràcies al ininterromput moviment social i a partir de la creativitat del poble per expressar-se.

De vegades, aquesta vigilància dels governants aconsegueix controlar la memòria amb instruments com la ràdio, la televisió o l'esport (recordem el mundial de futbol de 1978).

Durant la dictadura era molt difícil mantenir aquesta **lucidesa** de la qual parlàvem i sostenir un discurs crític interior amb aquella cataracta de frases i d'imatges amb les que, ells, intentaven sostenir la seva pròpia mentida.

La producció artística de la dictadura ha estat i segueix sent molt àmplia. Totes les disciplines han abordat des de les més diverses òptiques aquest període de la història.

Hi ha cançons que són reconegudes com a paradigmàtiques d'aquells temps. La producció cinematogràfica va ser riquíssima i va permetre una difusió de la temàtica, **dintre i fora del país**.

Ara, existeix també una gran quantitat de **pel·lícules fetes per fills de desapareguts**. Tot el món sent en l'obligació d'explicar allò que va succeir, de deixar un registre per a les generacions futures.

La **commemoració** dona lloc a una producció activa, al desenvolupament imaginatiu i creatiu. L'oposició a la impunitat va estimular el desenvolupament d'aquestes commemoracions.

Diu **Kordon i Edelman**: "Els monuments històrics tenen una alta significació. Poden marcar fites històriques, senyals que deixen vencedors o vençuts, figures que els diferents sectors i classes socials deixen per assenyalar camins. El monument tindrà, llavors, un sentit de marca, marca per a la història, perquè les futures generacions puguin reconèixer i aprehendre la història des d'una determinada perspectiva. En aquest sentit és part de la construcció de la **memòria històrica**⁴".

I aquesta memòria a l'Argentina existeix.

Molts exemples donen compte de la pertinax presència de la problemàtica de la dictadura en la vida dels seus habitants. Quan Carlos Menem va decretar l'Indult, 100.000 persones es van reunir a *Plaza de Mayo* per a oposar-s'hi.

⁴ KORDON Diana y EDELMAN Lucila, *Op. Cit.*

Quan el govern de De La Rúa va declarar l'estat de setge, es va produir l'aixecament popular del 19 i 20 de desembre del 2001. La magnitud de la resposta indicava que hi havia memòria, els carrers es van poblar d'homes, de dones i de nens, i una marea humana va caminar cap a la plaça històrica. Una simfonia de casseroles va sorgir de les balconades de Buenos Aires.

Avui, **18 de setembre**, es compleix un any de la desaparició de **Julio López, el primer desaparegut en democràcia**. El testimoni clau que va explicar com va ser torturat per Miguel Etchecolatz durant la dictadura i que va permetre condemnar al repressor a cadena perpètua, va desaparèixer el mateix dia en què es llegia sentència. Etchecolatz havia dit durant el judici: "Condemnant-me a mi, es condemnen vostès."

Res no se sap de Julio López i la seva família transita pel malson de la desaparició per segona vegada a la seva vida.

En el dia d'avui hi haurà marxes per tot el país sota el lema

"Aparició amb vida JA de Julio López"

Una d'elles, que es reunirà a l'Obelisc, en ple centre de Buenos Aires, està convocada per **Àvies, Mares, Familiars de Detinguts Desapareguts, Fills** i altres organismes.

Una altra, convocada per "**Memòria, Veritat i Justícia**", caminarà des del Congrés a *Plaza de Mayo*.

Unes altres caminaran per la ciutat de La Plata.

I així en tot el país.

Trenta-un anys després, i malgrat la força de grups socials, torna a succeir una desaparició forçosa.

Hi ha xarxes que no han desaparegut.

Per això és important seguir lluitant.

Per salvaguardar la democràcia.

Per això sobren les expressions que conviden a no "**regirar el passat**". **Perquè cadascun de nosaltres sap, des d'allò més profund, que farà l'impossible perquè no torni a succeir.**

La República Argentina es manifesta contra la impunitat:

Museus de la Memòria. Es creen en tots aquells espais que van funcionar com a camps d'extermini. Es tracta de restaurar un espai per pensar, de donar cos a la Memòria, que s'ha de construir sobre el buit deixat per les desaparicions, el silenci i la mentida.

Càtedres en les Universitats i en escoles primàries i secundàries. L'objectiu del Ministeri d'Educació, Ciència i Tecnologia de la Nació és transmetre a la societat i als docents la necessitat d'educar en la memòria de fets traumàtics per a les societats de tots els temps, com a pas necessari per a construir el futur.

Exposicions plàstiques. De prestigiosos artistes i de desconeguts pintors populars. Als Museus i als murs de totes les províncies del país.

Arxius. Sobre la vida de cadascun dels desapareguts (cartes, vídeos, històries de vida en general).

Congressos contra la tortura i sobre pràctiques genocides.

Discussions. Sobre el paper de l'Església.

Ensenyança. A tots els nivells escolars sobre els esdeveniments passats. Avui, 18 de setembre, es presentarà a la ciutat de Rosario, el "Programa de Difusió i Defensa dels Drets Humans Claudia Falcone", depenent del Ministeri de Desenvolupament Social de la Nació. Els tallers gratuïts es desenvoluparan a la Facultat d'Humanitats.

Al **Col·legi Nacional de La Plata** (on van desaparèixer 94 persones entre alumnes i docents) es va posar el nom d'aquests alumnes desapareguts a les seves aules. Això mateix s'ha dut a terme a gairebé totes les Universitats del país, als hospitals, als sindicats, on existeix la consciència que donar el nom dels desapareguts significa mantenir viva la Memòria.

Mostres. Recorren el món diverses mostres generades des de la **Secretaria de Drets Humans de la Nació**, des de l'**Equip Argentí d'Antropologia Forense**, des de l'**Equip Argentí de Treball i Investigació Psicosocial**, des d'**Àvies** i des de **Mares**, entre d'altres.

Escraches. Denúncia pública on la gent es manifesta a les portes dels domicilis de persones vinculades a la repressió, perquè els veïns sàpiguen que comparteixen edifici amb un torturador. En aquestes denúncies, generalment efectuades per joves se sol pintar una gran fletxa que assenyala el domicili del repressor, amb el seu nom i els llocs on va actuar.

Col·locació de plaques. A les voreres del lloc on es van endur als veïns.
Proper enjudiciament del repressor Cavallo. Després de l'exemplar sentència d'Adolfo Scilingo als judicis de Madrid.

ESMA. El pròxim 30 de setembre, els organismes de l'Armada que encara funcionen a l'Escola de Mecànica de l'Armada (ESMA, el centre més gran d'extermini de la dictadura), es traslladaran definitivament i s'obrirà al públic com a Museu de la Memòria. Els seus 32 edificis estaran dedicats, llavors, a activitats relacionades amb la promoció dels Drets Humans. També funcionarà allà el Primer Institut de la UNESCO per a l'Educació en la Memòria, promogut pel ministeri d'Educació de la Nació.

Teatre X la Identitat - Madrid. En el dia d'ahir, 17 de setembre, es va iniciar una nova edició de Teatre X la Identitat a la ciutat de Madrid, amb la presència de Estela de Carlotto, i l'auspici de l'Ambaixada de la República Argentina.

Teatre X la Identitat també està present a Barcelona. La Plataforma Argentina contra la Impunitat és qui ho organitza.

Com a conclusió voldria llegir el paràgraf final de "Carta Oberta a la Junta Militar", de Rodolfo Walsh, escrita l'any 1977, en complir-se el primer aniversari del cop militar, i que l'escriptor duia amb ell quan va ser segrestat i desaparegut:

..."Si una propaganda aclaparant, reflex deformat de fets malvats, no pretengués que aquesta Junta procurés la pau, que el general Videla defensés els drets humans o que l'almirall Massera estimés la vida, encara cabria demanar als senyors Comandants en Cap de les 3 Armes que meditessin sobre l'abisme al que condueixen al país després de la il·lusió de guanyar una guerra que, encara que matessin a l'últim guerriller, no faria més que començar sota noves formes, perquè les causes que fa més de vint anys mouen la resistència del poble argentí no estaran desaparegudes sinó agreujades pel record de l'estrall causat i la revelació de les atrocitats comeses. Aquestes són les reflexions que, en el primer aniversari del seu infaust govern, he volgut fer arribar als membres d'aquesta Junta, sense esperança de ser escoltat, amb la certesa de ser perseguit, però fidel al compromís que vaig assumir fa molt de temps, de donar testimoniatge en moments difícils".

RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA

Meir Margalit¹

El prestigiós escriptor argentí Jorge Luis Borges va escriure l'any 1944 un relat titulat "Funes el memoriós" que gira al voltant d'un jove uruguaià –Irineo Funes-, que arrel d'un accident pateix d'un estrany fenomen pel qual no pot oblidar absolutament res. Res no escapa de la seva memòria, ni grans esdeveniments, ni petits detalls. Tot ho recorda amb precisió, fins al punt que el present es converteix en quelcom intolerable, doncs cada imatge visual evoca en ell sensacions musculars, tèrmiques, que acaben impedit-li conciliar la son. Però el més greu és que no és massa capaç de pensar. Pensar és prescindir de les diferències, generalitzar, abstraure. En el barrotat món de Funes no hi ha sinó detalls, casi immediats. Irineo Funes va morir el 1889 d'una congestió pulmonar. Aquest brillant conte borgià és summament rellevant pel tema d'aquesta dissertació i pel procés que està experimentant la societat israeliana.

En la tradició hebrea s'acostuma a dir que: "Recordar és el secret de la redempció". Pot ser que sigui cert, però el problema de la societat israeliana consisteix en patir d'un excés de memòria històrica. Una sobredosi de memòria històrica que intoxica les seves venes i contamina les seves entranyes. Potser és comprensible que un poble amb més de 3000 anys d'història registrada carregui sobre les seves espatlles un bagatge tan pesat. La pregunta és: què fem amb tanta història? on la ubiquem quan el país és tan petit i està tan ple de densitat simbòlica que sembla no poder contenir-la? El pes és aclaparador doncs més enllà de ser la pròpia del poble hebreu, la història jueva és la història de tota la tragèdia humana. És un drama que transcendeix els límits nacionals i parla de l'home i les seves debilitats allà on vagi. Però més enllà del pes excessiu, el més perillós és l'efecte brutal que posseeixen els capítols dramàtics d'aquesta història que ve a reforçar la neurosi nacional. Perquè els capítols turmentosos només aconsegueixen turmentar, i un poble turmentat no és capaç de viure en pau ni amb ell mateix ni amb els seus veïns.

El lloc dominant que ocupa la memòria històrica al poble hebreu l'il·lustra la dissertació de l'eximi escriptor israelita Shmuel Agnon amb ocasió de la recepció

¹ Historiador i membre del Comitè Israelità contra la Demolició de Cases

del premi Nobel de literatura l'any 1966. Agnon obre la seva exposició apuntant que va néixer en un poblet de Polònia "arrel d'una catàstrofe en la qual l'emperador Tito va destruir el temple de Jerusalem i en va exiliar tots els seus habitants". Per aquells que no han comprés a quina catàstrofe històrica es refereix Agnon, els recordo que es tracta d'un esdeveniment ocorregut uns 2000 anys enrere, l'any 67 de la nostra era. En altres paraules, Agnon encadena el seu present a un episodi ocorregut fa dos mil·lennis. No crec que cap dels presents en aquest congrés se l'hi acudís explicar el seu lloc de naixement com a resultat d'un esdeveniment ancestral ocorregut 130 generacions enrere. L'explicació d'Agnon no és, no obstant, una llicència literària ni una posició marginal sinó un exemple que il·lustra com de marcats estan els israelites per la seva història. El pogrom ens defineix. Israel manté un diàleg permanent entre el passat i el present. Entre ambdós es dóna una relació simbiòtica, en la que cada episodi passat fa aflorar una ferida que es nega a cicatritzar. Dir, doncs, que 'el passat està present' no és una simple figura retòrica sinó una descripció exacta de la realitat israeliana. L'historiador israelita Yoshafat Harkabi deia que la història no només ens acompanya sinó que ens persegueix! El passat es transforma en un element determinant, que sotmet i condiona el present. Imposa els seus paradigmes en tots els camps. El filòsof israelita Yehuda Elkana sosté que a Israel els morts intervenen en les eleccions parlamentaries ja que la seva ombra influeix substancialment en el procés democràtic. Incapaç de reconciliar-se amb la realitat, a la memòria històrica li queda poc espai per mirar al futur. És per això que el sociòleg israelita Uri Ram parla d'un conflicte intrínsec entre un passat que pretén soterrar el futur, i un futur que pretén evadir-se del passat. El passat pot il·luminar camins però també pot distorsionar la realitat, en particular quan es tracta d'un poble dotat d'una "vocació de patiment", amb una predisposició gairebé masoquista a prendre-s'ho tot a pit. Però per ser clars, no és la Història en sí la culpable, sinó els capítols particulars que seleccionem i la interpretació que en fem. De les golfes de la història podem recollir episodis de tota mena, i quan escollim obstinadament aquells que accentuen els turments (la història jueva n'està repleta), i els posem dins d'un marc meta-històric que sosté que el destí del poble hebreu en la diàspora és patir eternament de discriminació, no ha de sorprendre'ns que la conclusió concordi amb una malenconia de tall nacionalista. Pels que conceben la història com una seqüència d'atemptats antisemites, i divideixen el món en víctimes i botxins, el resultat serà una profunda desconfiança cap als altres, una alienació

col·lectiva i una manifesta incapacitat pel diàleg. La lògica dominant israeliana sosté, en conseqüència, que, si el motiu pel què hem estat maltractats al llarg de la història va ser la nostra debilitat, hem d'optar per la força amb l'objectiu d'evitar que la història es repeteixi. El problema resideix en què la força es converteix en hàbit, i el que la posseeix tendeix a utilitzar-la tant quan és necessari com quan no ho és. Pel que té un martell a la mà cada problema és un clau, diu una veu popular, i el problema amb la memòria històrica jueva radica en donar ressò a aquells capítols que ens aboquen a la conclusió que hem de tenir un martell a la mà.

De manera que la conclusió no seria 'oblidar el passat', com recomana Nietzsche. Per aquest gran filòsof, oblidar és un imperatiu profilàctic per a la salut mental. La vida està profundament immersa en la mentida i per obrir nous camins ens hem de despendre de tots els fantasmes que acumulem al llarg de la història i llençar per la borda tot allò passat. Uri Ram parla de la necessitat d'adoptar "una amnèsia constructiva i creativa", mentre que Yehuda Elkana - supervivent de l'holocaust ell mateix- parla de la necessitat d'alliberar al poble de la dictadura de la memòria històrica. Comparteixo més la postura de Milan Kundera qui assenyala al "Llibre del riure i l'oblit" que: "El primer pas per aniquilar un poble és esborrar la seva memòria. Destruir els seus llibres, la seva cultura, la seva història. I després posar a algú perquè escrigui nous llibres, perquè elabori una nova cultura, perquè inventi una nova història. En poc temps la nació començarà a oblidar allò que és i allò que va ser". Inclús estic d'acord amb la clàssica frase de George Santayana que "aquells que obliden el passat estan condemnats a repetir-lo". La conclusió seria, doncs, que allò determinant és escollir, de la llarga història del poble hebreu, aquells capítols que serveixin per a incentivar la convivència i la pau, enfortir la democràcia, lluitar per la defensa dels drets humans i construir i vertebrar la societat d'acord amb aquests principis rectors.

És precisament en aquest punt on radica la problemàtica de la memòria històrica israeliana. Al cor del conflicte àrabo-israelí estan encadenats, o potser incrustats, relats històrics que fonamenten i reforcen postures intransigents i incompatibles. La història no transita per les nostres vides sinó que desfila, i ho fa al so de la marxa militar. La historiografia va recollir del "cubell de les escombraries de la història" aquells capítols que li resulten apropiats i

concorden amb les seves postures prefixades. El sionisme s'expressa en termes de "tornar a la història", ja que els segles en els que el poble va viure dispers van ser anys perduts al llarg dels quals el poble jueu no era artífex de la seva pròpia existència. Tornar a Sion era, doncs, no només tornar als arrels sinó també retornar a la història, i aquest procés reclamava un gran sacrifici per part del poble. Amb l'objectiu de mobilitzar els recursos per aquest sacrifici, el moviment sionista "va explotar" en gran mesura una sèrie d'epopeies destinades a reforçar l'esperit combatiu. Són quatre els capítols històrics als que ens referim a continuació per il·lustrar aquesta tesi: dos d'ells ens remunten a èpoques antigues i dos a temps més recents. L'epopeia de Masada –una fortalesa als marges del Mar Mort que va ser assetjada per les forces romanes l'any 73 i en la que els defensors van preferir suïcidar-se abans de caure presoners- es va transformar en un símbol de la lluita per la llibertat, i la cèlebre frase "Masada no tornarà a caure" es va convertir en l'emblema de la lluita per la independència. Aquesta és, potser, la versió hebrea del tòpic "pàtria o mort" que ha fet tants estralls en la història contemporània. Masada és un mite que alena postures extremes, ja que des del moment en que el suïcidi s'erigeix en ideal col·lectiu, la vida deixa de ser un valor en ella mateixa. Molt més problemàtic és l'ús que el moviment sionista ha fet de la rebel·lió de Bar-Kojba contra els romans durant els anys 132-135. Aquesta rebel·lió va esclatar per acabar amb el jou romà. El problema amb aquesta revolta és que per més "justos" que haguessin estat els objectius, es va acabar abocat a un dels desastres nacionals més terribles que mai hagi patit el poble hebreu en tota la seva història. El drama no radica només en el fet que el poble hebreu va perdre una guerra, sinó més aviat en que aquesta revolta no era imprescindible i es podria haver evitat si s'hagués donat preferència a un acord amb els romans abans de recórrer a les armes. Aquesta possibilitat estava clara en aquella època i més d'un va prevenir en contra d'una guerra sense sentit, però la línia extremista va imposar-se i, a conseqüència d'aquesta revolta, el poble va acabar pagant un preu molt alt -un milió de morts- entre caiguts en combat i aquells que van morir de fam i malalties; gairebé un 90 per cent de la població de Judea en aquell moment. La intenció de la historiografia sionista era incentivar l'esperit de lluita "per l'alliberació nacional". Així doncs, allò perillós que té l'ethos de Bar-Kojba és que condueix a conclusions irracionals, que convoquen a la lluita inclús quan aquesta no té sentit i existeixen alternatives pacífiques. Un altre capítol àmpliament explotat és la lluita i mort de Yosef

Trumpeldor al poblat de Tel-Jay l'any 1921, en el que la llegenda explica que, abans d'expirar, Trumpeldor va pronunciar les seves cèlebres paraules "És bo morir per la pàtria". Aquests relats podrien ser inofensius en el sí d'una nació que viu en pau amb els seus veïns, però en el context del conflicte àrabo-israelí incentiven l'extremisme, impossibiliten el diàleg, generen un poderós impuls agressiu, asfixien les postures moderades, i no deixen cap espai per desenvolupar una consciència pacifista. Però, sense dubte, el capítol històric que més ha influït en la societat israeliana i que més ha marcat la seva identitat nacional és el relacionat amb l'Holocaust. Cap esdeveniment ha estat tan traumàtic pel poble jueu com aquest i, tot i la llarga història de persecucions, res no ha influït tan profundament sobre la mentalitat de l'israelita com aquella catàstrofe. Aquesta ha marcat cada àmbit de la vida israeliana incloent-hi, òbviament, el conflicte palestí. De fet, no hi ha cap esdeveniment públic relacionat amb el conflicte palestí en el que no aparegui cap al·lusió a l'Holocaust. L'exemple més actual de fins a quin punt l'Holocaust és present a la política actual el pot il·lustrar el debat suscitat per una nova llei aprovada el juliol del 2007 -vergonyosa al meu entendre- que declara que les terres pertanyents a un organisme semiestatual anomenat Fons Nacional Jueu (KKL) -aproximadament un 10% de les terres del país-, estan destinades per ús exclusiu de jueus. En el marc d'aquesta polèmica, cercles liberals van sostenir que es tracta d'una llei de tall discriminatori i racista davant del que la dreta va apel·lar a l'Holocaust, doncs, si l'esquerra utilitza el terme "racisme" no hi ha res més obvi i natural per la dreta que incloure dins del debat el terme Holocaust. L'Holocaust va marcar profundament la memòria israeliana en tres nivells: 1.- ha estat àmpliament "explotat" amb l'objectiu de corroborar la tesi sionista que és només a Israel on el poble jueu pot estar segur i garantir el seu futur. 2.- realimenta constantment la por que la història torni a repetir-se així com la por que els àrabs vulguin completar la tasca que els nazis no van assolir al finalitzar la Segona Guerra Mundial, temor fomentat en gran mesura per declaracions de dirigents musulmans, com l'actual president iranià Ahmadineyad, que parlen de la necessitat de desenvolupar el potencial atòmic amb l'objectiu d'"alliberar Palestina", que per l'israelita és una altra manera de dir "exterminar Israel". 3.- justifica i legitima tota barbaritat en nom de l'extermini patit en la darrera generació i invalida el dret del món occidental a criticar-nos, per haver estat còmplice passiu de la destrucció del nostre poble.

És interessant remarcar que, als seus orígens, el moviment sionista va pretendre sincerament ser un moviment ètic i moral. A les seves files va haver-hi un vessant moralista, utopista i humanista que va pretendre, no només redimir al poble jueu, sinó també portar prosperitat a tota la regió. El gran desfasament va produir-se quan aquells pioners van trobar-se enfront del refús palestí i van haver d'adoptar una estratègia militar que no concordava amb l'esperit humanista que els inspirava. És per això que la historiografia israeliana fa un esforç titànic en descriure els fets d'aquella època de tal manera que concordin amb el d'odi moral imperant, i refusin la classificació del moviment sionista com a "moviment colonialista", per tota la simbologia negativa que aquest terme vehicula. L'exemple més candent és el tema dels refugiats palestins. El relat israelita no reconeix que Israel hagi expulsat a gran part de la població palestina d'Israel o, en altres paraules, que hagi implementat el que l'historiador Ilan Pappé denomina 'una política de neteja ètnica'. D'acord amb la historiografia israeliana, els palestins van abandonar els seus pobles per decisió pròpia, instigats per la propaganda àrab i amb la finalitat d'obrir camí als exèrcits àrabs que es proposaven envair Israel. Aquest és un capítol fosc en la història israeliana, i potser el millor exemple que els moviments nacionals no es manegen d'acord amb les realitats històriques, ja que el fet que els arxius nacionals, últimament oberts, demostrin que l'expulsió va ser fruit d'una política deliberada, no ha aconseguit canviar l'actitud israeliana cap al tema dels refugiats palestins. Israel no pot reconèixer que va expulsar per la força a palestins innocents perquè aquesta imatge no concorda amb el seu codi moral, fet que implicaria reconèixer que les seves bases històriques estan viciades per un pecat original. No qualsevol poble té el coratge de reconèixer que ha comès impunement un crim d'aquestes característiques amb les implicacions que comporta.

El Rol de l'Historiador i de la Historiografia

Tractant-se d'una nació tan afeccionada al passat, tan addicta a l'ahir, es podria suposar que l'historiador ocupa un lloc central en la societat israeliana i que posseeix una influència il·limitada. Però la realitat israeliana és molt més complexa. A diferència d'altres països que han superat els seus conflictes, on l'historiador aconsegueix un paper important pel que fa a la recuperació de la memòria, posar cada capítol al seu context propi i intentar entendre què va

passar i com es va arribar a aquella situació, en un país com Israel, que encara es troba submergit en el conflicte, que viu i reviu quotidianament totes les seves vicissituds, on, a més, falta perspectiva històrica perquè tot és actual i les ferides estan encara obertes, l'historiador és absolutament irrellevant, a no ser que digui exactament el que el polític de torn vol escoltar.

I, en aquest punt, es fa necessari aclarir el que a primera vista semblaria ser una contradicció: la historiografia és important, l'historiador menys. Existeix una gran diferència entre el paper de "la Història" dins dels conflictes nacionalistes i de l'"Historiador" en aquests conflictes. Mentre que el rol de "la Història" és summament significatiu, el dels historiadors és pràcticament insignificant.

La importància de la historiografia deriva del fet que tot moviment nacionalista necessita relats històrics que auto-justifiquin la seva postura. El relat històric és una de les armes més populars dins l'arsenal nacionalista. Cada bàndol fa un ús instrumental de la història per reforçar els seus objectius, les seves aspiracions territorials. La història és emmotllada, utilitzada, o fins i tot potinejada, amb fins polítics i ideològics amb l'objectiu de justificar qualsevol barbaritat i legitimar posicions de revenja, que responen a la lògica de suma zero 'o ells o nosaltres'. Això és part d'un procés de prostitució històrica destinat a mobilitzar el que el sociòleg alemany Georg Simmel denomina "els impulsos emocionals" de les masses, aquelles creences hipnotitzadores que transformen a la gent de 'subjectes' a 'objectes' i converteixen als pobles en carn de canó.

Els relats històrics que cada bàndol utilitza tenen com a objectiu estimular lleialtats ètniques, reforçar els fronts més fonamentalistes de la societat, legitimar la violència, incrementar el que l'historiador Martin Alonso denomina "el discurs del ressentiment". La historiografia compleix un paper fonamental en la construcció de mites fundacionals i en la configuració dels imaginaris col·lectius, i és utilitzada per aquells que ostenten el poder per legitimar l'estructura social vigent i crear una societat unificada o domesticada, que és, exactament, el que necessita la oligarquia per a governar. Els polítics recorren freqüentment a arguments històrics per emmarcar els judicis sobre el present. I ho fan no tant buscant la veritat sinó la versemblança, la plausibilitat del relat històric vigent. La importància del relat històric en el cas d'Israel és summament significativa ja que, tractant-se d'una societat profundament fragmentada, es fa

imprescindible difondre un relat històric hegemònic que faciliti la creació d'un col·lectiu unificat i transformi a un conglomerat humà multiforme en 'poble'. Amb la finalitat d'aconseguir aquest objectiu es necessiten dos elements: un enemic comú i una història en comú. La forma més simple de consolidar una història en comú és recorrent al denominador comú més baix, aquell que recalca les pàgines de patriotisme i sacrifici tan seductors, en el sentit que, ja només al voltant d'aquests capítols, es crea una identitat col·lectiva comuna a jueus d'origens ben diversos. En aquest sentit Israel ha renunciat a la riquesa cultural que podria extreure d'aquesta heterogeneïtat i ha optat per donar cabuda a 'històries' -en plural-, molt lluny d'un multiculturalisme que requereix una capacitat integradora i una maduresa social encara en bolquers.

Per si tot això fos poc, el tema de la memòria històrica d'Israel encara ha de superar alguns conflictes d'identitat no resolts, entre ells, a quina "història" ens referim quan es parla de la història d'Israel? Tractant-se d'un poble tan heterogeni, dispers durant segles i amb un bagatge cultural i una memòria històrica tan diferent, no és gens simple definir de quina història estem parlant quan ens referim a la "història d'Israel", és la dels jueus europeus o la dels orientals? Què tenen en comú la història dels jueus marroquins i la dels jueus polonesos, i com incloem la història dels jueus d'Etiòpia? Tots aquests dubtes estan íntimament relacionats amb un altre tema també pendent en la societat israeliana, el tema de la identitat nacional, o, en altres paraules, què és el judaisme: un poble, una religió, una cultura, una ètnia, una raça? i qui és jueu? -aquell que va néixer de mare jueva, d'acord amb la llei hebrea, o tothom que s'integri al poble jueu independentment de la procedència dels seus avantpassats? A tot això s'agrega un altre dilema no resolt que també té implicacions historiogràfiques i que gira al voltant de la següent pregunta: quin tipus de societat vol construir Israel, etnocèntrica-nacionalista o democràtica-liberal? Cada resposta demana un relat històric diferent ja que la postura etnocèntrica narra la història d'aquells que pertanyen al poble jueu mentre que la postura democràtica inclou en la història tots aquells que habiten a la terra d'Israel, incloent-hi als àrabs que hi viuen. Com veiem es tracta de dues línies històriques molt diferents, una ancorada i exclusivista, l'altra oberta i inclusiva. Així successivament, la histografia israeliana s'enfronta a una llarga sèrie de dubtes no resolts fins al punt que obstaculitzen la possibilitat de definir

clarament a quina història ens referim quan parlem de memòria històrica israeliana.

Valdria la pena acotar que la història, per la seva pròpia naturalesa, es presta a aquestes manipulacions, doncs tota lectura històrica és selectiva, parcial i subjectiva. Aquesta actitud no és pròpia dels polítics, sinó que és una particularitat de la mateixa disciplina històrica ja que no existeix la història imparcial i objectiva. La història dóna per tot i un mateix fet històric pot conduir a dues conclusions oposades depenent de l'angle des del qual es miri. Tota història és subjectiva ja que està escrita en base a allò que cada historiador va considerar digne de remarcar. Allò que no interessa està condemnat a l'oblit o a l'espera d'un altre historiador amb una perspectiva històrica diferent que la redimeixi de l'oblit etern.

Tot i la importància històrica de la historiografia en pobles encara estancats en la seva fase nacionalista, en l'àmbit social concret, el rol de l'historiador és insignificant. Paradoxalment això no hauria de ser així, ja que és precisament en moments conflictius quan l'historiador hauria d'exercir una major influència per tal d'ubicar els esdeveniments en el seu context real i, en particular, a desxifrar els processos que van conduir a l'esclat del conflicte. Entendre el procés que va conduir la situació a un carreró sense sortida és bàsic. És aquí quan l'historiador es fa necessari i no només per descriure el curs dels esdeveniments sinó per desvetllar els mecanismes, les manipulacions, els interessos o els vels invisibles que van donar lloc a aquests esdeveniments. Cadascun de nosaltres, israelians i palestins, som el producte d'una sèrie de manipulacions polítiques i d'interessos estrangers, i és precisament l'historiador qui posseeix els mitjans professionals per a fer-ne una denúncia, desactivar els relats violents i substituir-los per relats inclusius, tolerants, humanistes, que il·luminin camins de convivència en lloc de carrerons sense sortida. Però, en la realitat del Pròxim Orient això no es veu, al menys a curt termini, ja que el conflicte està tan carregat d'ideologia que res del que l'historiador descobreixi o publiqui sembla poder afectar a la percepció dels protagonistes. Cadascú utilitza el passat, a l'igual que el present, d'acord amb les seves creences, les seves conviccions, les seves conveniències. En situacions d'extrema polarització, el poble prefereix els símbols auto-confirmatius a les "proves històriques". Els historiadors influeixen quan les seves opinions convergeixen amb les del gruix

de l'opinió pública, en tant que contribueixen a reafirmar els mites de la tribu i en la mesura que proporcionen relats legitimadors pels polítics que els coopten. El cas de Beny Morris, una de les icones de la línia revisionista històrica que "va convertir-se" en un home de dretes és il·lustratiu i absurd, doncs després d'haver canviat de bàndol va ser calorosament adoptat per circuits nacionalistes tot i no haver renegat de ni una sola de les frases dels seus estudis historiogràfics. Beny Morris va transformar-se en un "historiador respectat", no pels seus escrits sinó per la seva opinió política. Aquest exemple demostra com d'irrellevant pot ser un historiador -en tant que científic- en el marc d'un conflicte candent. Donat que en societats nacionalistes en tensió els arguments són pràcticament irrellevants, en res no canviaria demostrar que la història és una o una altra, ja que el que prima és la postura ideològica i les creences prefixades que tenim inserides a la ment, les quals no s'atenen ni a proves objectives ni es regeixen pel criteri d'imparcialitat. L'home funciona d'acord a uns esquemes mentals preestablerts, estructures simbòliques profundament arraigades a la ment humana, en la mesura que son subsidiàries dels valors assumits. A ulls de grups israelians nacionalistes, de res no serviria demostrar contundentment que els palestins tenen drets històrics sobre les seves terres, de la mateixa manera que a ulls de grups islàmics intransigents, en res no canviaria demostrar que el poble jueu té drets bàsics a la terra d'Israel. Per més versat que sigui l'historiador, no serà mai capaç d'alliberar a un poble del jou de les idees prefixades. Aquell que veu en l'historiador un possible agent de canvi està igualment equivocat. Tota la polèmica històrica generada actualment a Israel per l'escola dels historiadors post-sionistes com Ilan Pappé, Abi Shlaim, Simja Flapan i d'altres, que gira al voltant dels orígens del sionisme i els mètodes duts a terme durant la creació de l'estat d'Israel, no aconseguirà canviar la percepció històrica de l'israelita mitjà ni la seva disposició d'encarar la realitat de manera diferent. És cert que aquests historiadors van aconseguir soscar el relat oficial, van introduir conceptes nous, alternatius i inclús revolucionaris en el discurs historiogràfic nacional, i fins i tot és probable que aquestes fites intel·lectuals fossin el primer pas cap a la de-sionització de l'Estat d'Israel, però també és cert que, tot i la repercussió que van tenir en el camp acadèmic, no van aconseguir ser traduïdes a accions concretes, en el sentit que no hi ha hagut un qüestionament del sistema de valors correlatiu. Més encara, tot i que aquestes innovacions històriques van complir més de 20 anys, no van aconseguir entrar ni tan sols als llibres d'història escolars que encara segueixen

reproduint el mateix material històric desgastat i antiquat. En el millor dels casos tota aquesta polèmica intel·lectual servirà per desplaçar a mitja dotzena de simpatitzants de l'esquerra moderada a l'extrema esquerra, però no molt més que això. Donar llum a un capítol de la història no té res a veure amb il·luminar ments i obrir ulls. A gent polititzada no se la confon amb proves històriques. Així com un meteoròleg no pot canviar el clima, un historiador no pot influir sobre els relats històrics que cada bàndol adopta per la seva comoditat.

És interessant remarcar que, tret de tot allò dit anteriorment, la dreta israeliana confereix als historiadors post-sionistes una influència determinant i nefasta sobre la identitat israeliana. Aquests sostenen que els historiadors post-sionistes soscaven les bases sobre les quals ha estat fundat l'Estat d'Israel i, per tant, fan perillar la seva existència. Aquesta postura va produir un intens debat una dècada enrere quan, qui fou ministre d'educació, Yosi Sarid, va proposar la creació d'una comissió estatal que revisés la línia ideològica dels llibres d'història utilitzats en el sistema educatiu i va ordenar canviar-los per llibres amb una línia menys nacionalista. La dreta israeliana va exasperar-se i va anunciar que es negava a utilitzar els nous llibres d'estudi que el ministre va introduir, acusant-lo gairebé de traïció. És estrany veure, d'una banda, com d'irrellevants són els historiadors i, de l'altra, quanta por els té la dreta, si més no, com explica Martin Alonso, pel que fa a una possible erosió dels ciments en els que descansa el contracte d'ignorància deliberada, i també per ser una manera de demostrar qui és l'amo del relat i de l'hegemonia cultural.

A títol de conclusió

En una de les seves obres de teatre més impactants dels últims temps, el dramaturg israelita Shmuel Asfari va resumir de forma contundent i aguda la problemàtica de la memòria històrica que he intentat transmetre en aquesta ponència. A la seva obra "Jazmet" se centra al voltant d'un jove "terrorista" israelita involucrat en una sèrie d'atemptats dirigits a incendiar tots els museus històrics d'Israel. En un discurs commovedor abans de ser empresonat fa una crida a la generació jove i els adverteix -"Joves -vagin en compte amb els museus històrics. Quan els mestres els expliquin històries heroïques, tapin-se les orelles, quan els portin a visitar els camps de batalla o de concentració,

posin la mirada al cul de les alumnes,...Doncs, qui és més perillós? aquell que produeix patiments en el passat o aquell que vol gravar-los als cors eternament?"

Els meus més sincers agraïments al professor Martin Alonso pels seus savis consells.

EL PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA A ESPANYA *

Pelai Pagès i Blanch¹

Com s'ha dit tan sovint, el procés de recuperació de la memòria històrica a Espanya, després de la fi del franquisme, ha estat molt lent. Entre altres raons i sobretot perquè la transició es va realitzar sota la llosa d'un pacte de silenci, que comportava no remoure el passat més immediat. Era el preu que va haver de pagar l'esquerra i el conjunt de les forces democràtiques antifranquistes que havien acceptat les regles de joc de la reforma política. No només es tractava de no demanar responsabilitats sobre fets repressius comesos durant la dictadura franquista –i la llei d'amnistia de 1977 ho va deixar molt clar- sinó que també calia no burxar sobre el passat per no reobrir velles ferides que, de fet, no havien cicatritzat mai del tot.

Fou especialment important la llei d'amnistia, promulgada el 15 d'octubre de 1977, i ho fou, com veurem, no només perquè treia de la presó els darrers reclusos del franquisme que encara hi romanien per raons polítiques, ja que l'amnistia del 30 de juliol de 1976 havia exclòs els delictes de sang. Així, en el seu article primer, la llei exposava de manera concisa els actes que podien beneficiar-se de l'amnistia, i més en concret parlava de :

"a) todos los actos de intencionalidad política, cualquiera que fuese su resultado, tipificados como delitos y faltas realizados con anterioridad al día quince de diciembre de mil novecientos setenta y seis.

b) todos los actos de la misma naturaleza realizados entre el quince de diciembre de mil novecientos setenta y seis y el quince de junio de mil

* El present article desenvolupa la meua intervenció a la Jornada sobre la Memòria Històrica que va organitzar l'Institut de Drets Humans de Catalunya, el 18 de setembre de 2007. Voldria assenyalar que aquest treball és deutor directe d'altres articles i intervencions meves en els darrers anys. En destacaria, sobretot, els següents: *La recuperació de la memòria*, publicat a "El Temps", de l'11 al 17 de febrer de 2003; *La recuperación de la memoria : la guerrilla antifranquista*, publicat a "Ebre-38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)", nº 1, maig de 2003; *Espais per a la memòria*, a "El Temps", 26 juliol 2005; *El Memorial Democràtic, per quan?*, a "El Temps", 8 novembre 2005; *Memòria històrica: quina memòria?*, a "Res de boira", portaveu de l'Associació Institut per a la Memòria Històrica, nº 2, setembre de 2006 i *Guerra Civil i memòria històrica*, a "Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya", febrer de 2007. També m'he de referir a la intervenció a la clausura de les Jornades sobre la impunitat i la transició a la democràcia a l'estat espanyol, celebrades a Barcelona el novembre de 2006 i organitzades per l'Associació Catalana de Juristes Demòcrates.

¹Pelai Pagès i Blanch, professor d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona

novecientos setenta y siete, cuando en la intencionalidad política se aprecie además un móvil de restablecimiento de las libertades públicas o de reivindicación de autonomías de los pueblos de España.

c) todos los actos de idéntica naturaleza e intencionalidad a los contemplados en el párrafo anterior realizados hasta el seis de octubre de mil novecientos setenta y siete, siempre que no hayan supuesto violencia grave contra la vida o la integridad de las personas” .

Però a l'article segon del decret s'hi afegien els tipus de delictes inclosos en la llei d'amnistia. I ací és on trobem la gran trampa. Per una banda, els quatre primers supòsits amnistiaven els antifranquistes en la mesura en què s'inclouien els següents delictes:

“a) los delitos de rebelión y sedición, así como los delitos y faltas cometidos con ocasión o motivo de ello, tipificados en el código de justicia militar.

b) la objeción de conciencia a la prestación del servicio militar, por motivos éticos o religiosos.

c) los delitos de denegación de auxilio a la justicia por la negativa a revelar hechos de naturaleza política, conocidos en el ejercicio profesional.

d) los actos de expresión de opinión, realizados a través de prensa, imprenta o cualquier otro medio de comunicación”.

Però al mateix temps s'amnistiava a tots els torturadors franquistes en els supòsits següents :

“e) los delitos y faltas que pudieran haber cometido las autoridades, funcionarios y agentes del orden público, con motivo u ocasión de la investigación y persecución de los actos incluidos en esta ley.

f) los delitos cometidos por los funcionarios y agentes del orden público contra el ejercicio de los derechos de las personas”.

En un cert sentit, la llei d'amnistia es convertia en una mena de llei de “punt final”, que evitaria, de manera indiscutible, que els feixistes espanyols tinguessin el seu Nuremberg. Eren massa recents episodis de tortures i fins i tot d'assassinats comesos tant des de les institucions franquistes –els darrers afusellaments dataven del mateix any de la mort de Franco, el setembre de 1975, com de grups paramilitars.

Per altra banda, en un context polític en què l'exèrcit estava actuant com a poder fàctic i controlant des de les bambolines tot el procés de transició –i empassant-se, val a dir, importants gripaus, com el de la legalització del PCE-,

la guerra civil podia ser un element de confrontació important, més tenint en compte que la cúpula de l'exèrcit espanyol en el seu conjunt encara havia fet la guerra amb Franco. I cal recordar que els intents involucionistes de cop d'estat per part de determinats sectors de l'exèrcit van anar més enllà del 23 de febrer de 1981, quan es produí el fallit cop de Tejero i Milans del Bosc, entre altres militars colpistes compromesos.

En aquest context era impensable qualsevol iniciativa que es plantegés la reparació d'injustícies històriques, com reconeixements als lluitadors per la democràcia, o compensacions econòmiques de cap mena a favor dels vençuts i d'aquells que van passar anys a la presó, a camps de concentració o a l'exili. Foren els anys en què, sobretot des del poder, es va voler donar la imatge de què la guerra "l'havíem perduda tots" i de què es va tractar d'un error col·lectiu i, per tant, les responsabilitats també havien d'ésser compartides. Eren els anys –i això ho deia nogensmenys que el PCE- de la "reconciliació nacional", una reconciliació que passava per fer taula rasa del passat. No cal dir que, en aquestes condicions, els vençuts d'aquella guerra podien pensar que, a desgrat d'haver recuperat la democràcia, encara seguien essent vençuts.

Si analitzem la legislació promulgada pels primers governs de la democràcia, en mans de la Unión de Centro Democrático d'Adolfo Suárez, són molts pocs els beneficis que se'n varen extreure. Segurament la disposició més significativa fou el reconeixement que l'estat féu dels militars que van lluitar a favor de la República. El Reial Decret, de la Jefatura de l'Estat, del 6 de març de 1978, establia el reconeixement de "*los oficiales, suboficiales y clases que hubieran consolidado su empleo, o hubieran ingresado como alumnos de las academias militares, con anterioridad al dieciocho de julio de mil novecientos treinta y seis, pertenecientes a las fuerzas armadas o fuerzas de orden público y que tomaron parte en la guerra civil*" ("B.O.E.", 7 març 1978). El reconeixement quedava limitat, per tant, als militars professionals.

Anteriorment s'havia aprovat l'Ordre de 31 de gener de 1978 que convalidava el batxillerat estudiat a la zona republicana durant la guerra. En concret establia que "*los estudios de bachillerato realizados durante la guerra civil en zona republicana podrán ser declarados válidos a todos los efectos, siempre que pueda probarse que han sido cursados y aprobados en centros reconocidos*

como oficiales y que las pruebas correspondientes se realizaron ante catedráticos o profesores con nombramiento académico regular" ("B.O.E.", 16 de febrer de 1978).

I un altre disposició prou significativa fou el Reial Decret de 21 de desembre de 1978 ("B.O.E.", 22 de desembre de 1978), també de la Jefatura de l'Estat, que reconeixia beneficis econòmics a tots aquells que haguessin patit lesions i mutilacions durant la guerra civil espanyola. Per fi ja no existirien només els "*mutilados por Dios y por España*", que durant el franquisme havien gaudit de nombrosos privilegis. I l'any següent, el govern encara va promulgar una llei, el 18 de setembre de 1979, sobre reconeixement de pensions, assistència mèdico-farmacèutica i assistència social a favor de les vídues i familiars dels espanyols morts com a conseqüència o en ocasió de la passada guerra civil. Voldria subratllar que en l'exposició de motius, gairebé tots aquests decrets anaven precedits d'un breu preàmbul que feia referència a la intenció per part dels governs de la monarquia "*de superar cuantas diferencias aún hoy pueden separar a los españoles como consecuencia de las circunstancias que de la guerra civil española se derivaron*", com es deia en el Reial Decret del 21 de desembre de 1978. Es tractava d'insistir en la necessària reconciliació nacional.

Però, comptat i debatut, en aquesta primera etapa poca cosa més es va fer. La història de la guerra civil seguia essent objecte d'estudi per part dels historiadors i poca cosa més. He explicat en altres indrets dues experiències que penso que són molt rellevants al respecte. La primera quan des de la Universitat de Barcelona varem portar a terme el primer Congrés Internacional sobre la guerra civil l'any 1979. L'esdeveniment va tenir lloc al Palau de Congressos de Montjuïc i l'expectació fou enorme, entre altres raons perquè hi havia prevista la participació d'alguns destacats protagonistes de la guerra, com la dirigent anarquista i antiga ministra de sanitat del Govern de la República, Federica Montseny. El Congrés, però, estava previst per erudits, estudiants i estudiosos, prèvia una inscripció. La sorpresa fou gran quan es presentaren molts antics combatents que volien assistir el Congrés i l'argument que van utilitzar era concloent: si nosaltres no haguéssim fet la guerra, vosaltres no estaríeu fent el Congrés. L'any 1986, per altra banda, es va commemorar el cinquantenari de la guerra. Jo recordo haver anat a impartir conferències a molts indrets de Catalunya, des de Sant Joan de les Abadesses fins a Ulldecona, passant per

Cervera i un munt de poblacions petites. I arreu vaig tenir la percepció que era la primera vegada que molta gent sentia parlar de la guerra civil des de la perspectiva dels vencedors. Perquè, sobretot, vaig intuir que molta gent encara tenia por, que aquells que havien perdut la guerra, a desgrat dels anys transcorreguts des de la mort de Franco, no s'acabaven de creure que la democràcia estès consolidada. I aquella por que havien utilitzat els vencedors per confirmar el seu poder encara no havia desaparegut entre nombrosos sectors dels vençuts.

Si durant els anys dels primers governs de la democràcia es va fer ben poc en el terreny de la reparació democràtica, allò més sorprenent fou que durant els anys del llarg govern socialista –de 1982 a 1996- no es va anar tampoc massa més enllà. Voldria recordar que gairebé sempre els esments que el govern socialista feia de la dictadura franquista es referien al “règim anterior” i en cap cas a l'existència d'una dictadura militar. En aquest context el balanç dels reconeixements realitzats pels diferents governs de Felipe González va ser més aviat magre. I es va limitar a dues disposicions. La llei de 22 d'octubre de 1984, que ampliava el decret de 6 de març de 1978, referit als militars que havien fet la guerra amb la República, ja que incorporava *“todos aquellos que no pertenecían a las Fuerzas Armadas con anterioridad a dicha guerra, pero que tomaron parte en ella en las filas del Ejército de la República, obteniendo en las mismas un empleo o grado, asimilándose a esta situación la de quienes durante la guerra misma ingresaron en Cuerpos o Institutos armados”*. Segons s'explicava en l'exposició de motius, *“exigencias de justicia obligan a reconocer a tales ciudadanos los servicios prestados durante la guerra civil. Dicho reconocimiento dará derecho al uso de aquellas distinciones que en atención a su condición y rango alcanzado reglamentariamente se determinan así, con el alcance previsto en esta Ley y asimismo al cobro de una pensión y al disfrute de los beneficios derivados de la asistencia sanitaria para los interesados y sus familiares”* (“B.O.E.”, 1 de novembre de 1984). La llei estava arribant una mica tard, quan molts militars republicans havien quedat ja pel camí i en cap cas podien beneficiar-se de la llei. I als que quedaven els hi esperava no poques anades i vingudes als arxius per poder demostrar, nomenament en mà, la seva condició d'antic militar de la República. Altrament, aquesta llei va ser objecte de diversos recursos d'inconstitucionalitat.

Per primera vegada des de la llei d'amnistia de l'any 1977, els pressupostos de l'estat dels anys 1990 i 1992 van contemplar també algunes partides econòmiques destinades a alguns dels represaliats del franquisme compresos en l'esmentada llei. Però val a dir que tot plegat fou molt minso. I, finalment, l'any 1996, a les acaballes del govern socialista, el ministre de Justícia Juan Alberto Belloch, va portar a terme la iniciativa d'atorgar per Reial Decret de 19 de gener, la nacionalitat espanyola als brigadistes internacionals supervivents de la guerra. A l'exposició de motius es deia d'una manera clara: *"Es de justicia reconocer la labor en pro de la libertad y de la democracia llevada a cabo por los voluntarios integrantes de las Brigadas Internacionales durante la guerra española de 1936 a 1939. Los supervivientes de la contienda merecen ver de un modo patente la gratitud de la Nación y para ello nada más justo que entender que se dan en ellos las circunstancias excepcionales previstas en el artículo 21 del Código Civil a los efectos de la concesión de la nacionalidad española por carta de naturaleza"*. ("B.O.E.", 5 de març de 1996).

L'any 1996 en feia ja seixanta de l'inici de la guerra, més de vint de la mort de Franco. Les alarmes político-militars dels anys de la transició ja no existien. La democràcia semblava consolidada, però encara es produïen situacions paradoxals, com que el nomenclàtor de molts carrers i avingudes de pobles i ciutats espanyoles portessin noms que honoraven els vencedors de la guerra, que seguïssin subsistint símbols de tota mena que recordaven la guerra civil des d'una sola perspectiva i que el dictador fos omnipresent a llocs tan emblemàtics, entre molts altres, com l'Acadèmia Militar de Saragossa. Sota el pretext de què era negatiu reobrir velles ferides de la guerra –com se seguia dient encara- , però tot ignorant la importància que per una societat democràtica posseeix el coneixement de la seva història com a inevitable referent de futur –ni que sigui perquè determinats esdeveniments no es tornessin a repetir- , la nova majoria del Partit Popular es negava en repetides ocasions a recolzar diverses iniciatives parlamentàries que pretenien la condemna explícita del franquisme o la rehabilitació de determinats col·lectius encara marginats. Aquestes circumstàncies i un cert discurs reivindicatiu de la dreta conservadora governant, en un moment en què cada estiu el president de govern anava a estiuejar a la població de Quintanilla de Onésimo –un nom de clares reminiscències feixistes-, van tornar a posar en funcionament les reivindicacions postergades.

Va ser durant la segona meitat dels anys noranta quan van començar a crear-se noves associacions –com la Associació Archivo Guerra y Exilio o la murciana Asociación Caídos por la Libertad, i se'n reactivaven d'altres que ja existien –com l'Associació d'ex-presos polítics-, que van plantejar, ara des de la societat civil i amb intensitat, tot un seguit de reivindicacions que passaven a reprendre el tema de la guerra civil i del franquisme en els seus aspectes més punyents : en primer lloc, al tema de la reparació a favor de les víctimes i dels represaliats del franquisme als quals la democràcia no havia fet justícia. Es tractava també de reparar injustícies que havien patit col·lectius, com els “nens de la guerra”, que havien estat enviats a l'estranger durant la guerra i encara no havien retornat –especialment ignorats eren els “nens de Morelia” a Mèxic o els nens de Rússia-, o el dels guerrillers antifranquistes de la postguerra, que a tots els efectes seguien essent considerats bandolers i delinqüents comuns.

Es tractava també de recuperar una “memòria històrica” que ens havia estat robada. El concepte de “memòria històrica”, justament, comença a tenir importància a partir d'aquests moments. Però recuperar la memòria històrica implicava, en primer lloc, el coneixement, sense impediments de cap mena, de tota la veritat històrica. Volia dir l'accés lliure a tota mena d'arxius que encara eren inaccessibles als historiadors. Aparentment, ara la situació era propícia per portar a terme el combat definitiu per intentar dignificar aquelles persones que havien donat la vida en defensa de la democràcia. El fet que estès governant la dreta en el govern era una ocasió propícia per forçar les institucions a prendre noves mesures. Associacions com Archivo Guerra y Exilio van portar a terme iniciatives interessants com la celebració el gener de 1998, a Madrid, d'una Reunió Internacional de grups de treball, on es va posar en evidència l'enorme impacte internacional que, arreu del món, seguia tenint la guerra civil espanyola. En aquesta reunió va participar fins i tot una delegació procedent de la Xina. Dos anys més tard, aquesta mateixa associació organitzava també a Madrid les jornades “Dos días con la guerrilla antifranquista”, d'un contingut clarament reivindicatiu, amb la participació de no pocs antics guerrillers i també d'historiadors, i a finals de l'any 2000 engegava l'anomenada Caravana de la Memòria, que va recórrer tota la geografia de l'estat i va aplegar nens de la guerra, guerrillers, brigadistes, resistents i exiliats, amb l'objectiu de conscienciar la societat i la classe política de la necessitat de fer justícia històrica. A Catalunya, per

exemple, va ser especialment emotiva la visita al Fossar de la Pedrera, al Parlament de Catalunya i la trobada amb estudiants, que van omplir el saló de graus de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

I la iniciativa, a nivell institucional, va començar a plantejar-se en els diversos parlaments autonòmics. Els guerrillers, per exemple, van veure com, el maig del 2000 les Corts valencianes aprovaven per unanimitat una resolució en què s'emplaçava al Consell a que instés a totes les administracions de l'estat a adoptar mesures per un "reconeixement social" de "la lluita per les llibertats" protagonitzada pels guerrillers després de la guerra civil. De manera explícita la resolució feia esment als "drets socials i pensions" –inclosa la de viduïtat- que pel període militar de lluita havia de correspondre als guerrillers. El 16 de maig de 2001 el Congrés de Diputats aprovava una resolució unànime que havia estat presentada per Izquierda Unida i que, tot i la oposició inicial del Partit Popular, finalment reconeixia la lluita dels guerrillers de la postguerra. La resolució instava el govern a "*adoptar las medidas necesarias para la rehabilitación total de los combatientes guerrilleros españoles de cara a modificar la calificación de bandoleros y malhechores*". Era, de fet, una rehabilitació moral i política que, en cap cas, va anar acompanyada de compensacions econòmiques. Perquè el Partit Popular es va oposar a què als guerrillers se'ls reconegués el seu caràcter militar. I per tant, els guerrillers no van tenir dret a cap mena de remuneració econòmica.

Paral·lelament, el govern de la Generalitat de Catalunya, en data d'agost del 2000 aprovava un decret que pretenia resoldre la injustícia històrica comesa per la llei de pressupostos de l'estat del període 1990-1992, i preveia unes indemnitzacions econòmiques als qui havien sofert presó i tenien més de 65 anys. L'any següent altres parlaments autonòmics, com per exemple el de Castella-Lleó, aprovaven resolucions similars sempre amb l'objectiu de superar la injustícia comesa per la llei d'amnistia de 1977. No cal dir que a aquestes alçades molts dels possibles beneficiaris s'havien ja mort. Tot i així en el cas de Catalunya la Generalitat va veure com les expectatives que havia previst es veien superades amb escreix i eren molts més dels que havia imaginat aquells que sol·licitaven indemnitzacions. I això que tothom havia de demostrar amb "papers" oficials la seva reclusió, la qual cosa no sempre era fàcil, sobretot per

tots aquells que havien sofert presó o reclusió d'alguna mena a la immediata postguerra.

Però la resolució més important i significativa fou la que s'adoptà en el Congrés de Diputats, el 20 de novembre de 2002, quan, amb motiu de l'aniversari de la mort de Franco, i encara amb una majoria parlamentària a mans del Partit Popular, s'aprovà per unanimitat de totes les forces polítiques una resolució que condemnava el cop d'estat que va menar a la guerra civil : *"Nadie puede sentirse legitimado, como ocurrió en el pasado –afirmava la resolució–, para utilizar la violencia con la finalidad de imponer sus convicciones políticas y establecer regímenes totalitarios contrarios a la libertad y a la dignidad de todos los ciudadanos, lo que merece la condena y repulsa de la sociedad democrática"*. En relació a les víctimes la resolució adoptada deixava ben clar que *"el Congreso reafirma una vez más el deber de nuestra sociedad democrática de proceder al reconocimiento moral de todos los hombres y mujeres que fueron víctimas de la Guerra Civil española, así como de todos aquellos que sufrieron más tarde la represión de la dictadura franquista"*. L'acord contemplava també un reconeixement i una acció econòmica i social protectora dels exiliats de la guerra civil, la garantia que als "nens de la guerra" se'ls atorgaria la nacionalitat espanyola i en el tema de les exhumacions de les fosses comunes el compromís de recolzament de les iniciatives familiars, en el ben entès que el tema no hauria de reobrir velles ferides. La preocupació seguia essent la por a reobrir "velles ferides", una qüestió que s'havia convertit ja en un tòpic.

Justament aquell any 2002 havia fet la seva aparició amb tot l'impacte mediàtic que hom podia imaginar el tema de les fosses comunes, de les quals una associació acabada de constituir, l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica, en va fer bandera d'actuació. Però el tema ben aviat va esdevenir polèmic. I no només perquè no se sabés des de feia anys que a nombrosos indrets de l'estat hi havia fosses comunes, sobretot, però no només, a les zones que des de l'inici i durant els primers mesos de la guerra civil havien quedat sota el control de l'exèrcit revoltat. El tema de les exhumacions de les fosses en primera instància es va plantejar per donar un enterrament digne a les víctimes. I sovint, a les primeres exhumacions que es van portar a terme, les restes de les víctimes eren enterrades a cementiris catòlics, amb tot

el ritual a l'ús, i immediatament la fossa desapareixia. De seguida van aparèixer associacions que s'oposaven a les exhumacions i sol·licitaven, sobretot, la dignificació de les fosses, però mai la seva desaparició, que comportaria també la desaparició de la memòria. Per exemple, el president de l'Associació de Familiars i Amics de la Fossa Comú d'Oviedo –una fossa on hi ha enterrades unes 1.700 persones-, Celestino Martínez, afirmava explícitament que “No queremos exhumaciones porque pueden provocar enfrentamientos entre los familiares”. La qüestió es plantejava quan familiars d'enterrats a fosses comuns s'oposaven a tocar les restes dels seus familiars perquè no volien tornar a reviuir tot el patiment sofert en el seu moment. Altres aspectes, com l'elevat cost de les proves d'ADN que hom havia plantejat fer a les restes per tal d'identificar-les, van despertar també no poques polèmiques. Però tret de Catalunya, on el govern –ja el primer govern tripartit- va aprovar un protocol molt restrictiu, pel temor a l'impacte mediàtic existent, no es van regular l'excavació i les corresponents exhumacions de les fosses comuns.

I l'any 2006 van aparèixer les fosses comunes del cementiri de València, on entre el dia 1 d'abril de 1939 i el 31 de desembre de 1945 s'hi van enterrar 26.300 persones. El mes de febrer de 2007 a València es va constituir una Comissió de la Veritat, amb molt d'impacte internacional, encarregada d'investigar la repressió franquista al País Valencià i des del mes de març van començar a funcionar grups d'historiadors amb l'objectiu d'estudiar tots els aspectes –no només el de les fosses- vinculats amb la repressió. Val a dir, però, que no sempre han trobat el camí aplanat a l'hora d'accedir a les fonts documents i que segueixen existint impediments –a vegades des del món de la judicatura- importants. La Comissió de la Veritat valenciana, a més, ha estat la primera que s'ha constituït en el conjunt de l'estat.

Ha estat en aquesta situació precisa –d'enorme pressió per part de la societat civil i del món associatiu- quan els canvis polítics que es van portar a terme l'any 2003 a Catalunya i el 2004 en el govern espanyol, van replantejar la necessitat d'iniciatives governamentals que esmenessin els silencis de la transició i finalment es recuperés, amb totes les conseqüències, la memòria històrica de la guerra civil. Les iniciatives catalanes d'endegar un Memorial Democràtic i del govern espanyol de promulgar una Llei de la memòria històrica, estaven destinades a provocar molta polèmica. En un cas pel dirigisme amb què

inicialment havia estat concebuda i en un altre per les mancances i deficiències que contemplava. I el tema és especialment important perquè hi ha una clara consciència ciutadana de què o es resol ara tota la qüestió i es tiren endavant els projectes proposats o ja no es farà mai més.

I fou en el procés de discussió d'aquestes iniciatives que es va posar de manifest l'enorme confusió existent sobre allò que anomenem "memòria històrica". Es va evidenciar ja l'any 2005 quan des de Catalunya es va donar un nou impuls al Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre, on es ficaven al mateix sac, per exemple, "des dels marroquins, italians i alemanys que combatien amb Franco, fins a les Brigades Internacionals que feien costat a la República". O quan en ple debat sobre la llei espanyola sectors del PSOE parlaven de recuperar les "dues memòries" de la guerra. O quan el 4 de novembre del 2005 l'historiador de la guerra civil Enrique Moradiellos qüestionava, en un article publicat a "El País", l'ús del concepte de "memòria històrica" perquè a criteri seu només existien les memòries personals i sovint aquestes eren contradictòries. Els exemples de la confusió, fins avui, han estat nombrosos.

D'entrada penso que cal definir clarament què s'entén per "memòria històrica". Ho he explicat moltes vegades i repeteixo textualment el què he dit i escrit en altres ocasions. En primer lloc, la "memòria" no s'ha de confondre amb la "història", amb aquell procés real que ha viscut una col·lectivitat determinada. La memòria justament és allò que una col·lectivitat recorda o vol recordar del seu passat, de la seva història, en un moment determinat. Per entendre's, en la seva tasca professional, l'historiador no fa memòria històrica, sinó que intenta reconstruir el passat en la seva totalitat, en el seu conjunt, a través d'una metodologia científica. La memòria, i la memòria històrica, per definició, és una altra cosa. No depèn d'uns instruments d'anàlisi científica. La memòria, per una banda, és selectiva i és també variable. Si a nivell personal tendim a recordar únicament determinats aspectes de la nostra vida i els nostres records es van modificant a mesura en què ens fem grans, a nivell col·lectiu una societat recorda allò que vol recordar en cada moment de la seva evolució. Des d'aquest punt de vista, la memòria i la memòria històrica estan condicionades pel present i per les expectatives de futur que es plantegi la societat.

Dit això, cal afegir, immediatament, que la memòria històrica en cap cas és la suma de memòries personals que, efectivament, en ocasions poden ser contradictòries. Sinó que és aquella memòria que comparteix una mateixa societat, un mateix grup social o una col·lectivitat determinada. No hi ha memòria històrica si la memòria no és compartida. I cal afirmar també que l'única memòria històrica de la guerra civil i del franquisme que cal recuperar des de l'òptica de la nostra societat actual és aquella que està en consonància amb els valors ètics, polítics i ideològics que configuren no només el nostre ordenament jurídic actual i el sistema de valors vigent en la nostra societat, sinó les expectatives del nostre futur. Per la història i també per la memòria històrica el futur esdevé un referent inevitable. Per aquesta raó no té sentit plantejar la recuperació de les "dues memòries" que representa una flagrant contradicció. No es pot reivindicar la virtut de l'extermini, dels camps de concentració i d'una determinada simbologia que, encara en els darrers anys del franquisme, seguia saludant a la romana i al mateix temps recuperar el record de les víctimes. I és una autèntica paròdia -per no utilitzar paraules més fortes- que els republicans espanyols que van alliberar París durant la guerra mundial desfilin al costat dels homes de la División Azul. Ho he escrit també en un altre lloc: la història la protagonitzen grups socials i agrupacions humanes que tenen uns sistemes de valors que condicionen i determinen el seu comportament. No podem reivindicar dues memòries al mateix temps que impliquin valors contraposats i antagònics. No podem recuperar la memòria del feixisme i de l'antifeixisme.

L'única memòria històrica que hem de voler recuperar en la nostra societat – com vaig dir en la meua intervenció a la clausura de les Jornades sobre La impunitat i la transició a la democràcia a l'estat espanyol, celebrades a Barcelona el novembre de 2006- és la d'aquells valors republicans –i situo l'inici de la recuperació als primers anys de la República- basats en la solidaritat, la fraternitat, la llibertat, la igualtat, el laïcisme, la justícia social. Valors pels quals van lluitar, van patir presó i van morir milers de dones i d'homes durant la guerra civil i durant el franquisme. Valors que haurien de configurar la nostra democràcia actual i que haurien de seguir essent el nostre millor referent per al futur.

EL PROBLEMA DE L'ANUL·LACIÓ DE LES SENTÈNCIES FRANQUISTES

Carlos Jiménez Villarejo¹

Ha de partir-se d'un pressupost fonamental. La Constitució de 1931 proclama que "La Justícia s'administra en nom de l'Estat" i que "Els jutges són independents en la seva funció" (Art. 94). En l'Art. 95, s'estableix que "La jurisdicció penal militar quedarà limitada als delictes militars, als serveis d'armes i a la disciplina de tots els instituts armats". La jurisdicció militar aplicava, amb algunes adaptacions, el Codi de Justícia Militar del 27 de setembre de 1890, amb la finalitat d'adaptar-lo als principis i normes de la nova Constitució. Estàvem, doncs, davant d'una jurisdicció amb unes competències limitades en l'àmbit militar i un règim orgànic i processal clarament determinat en funció d'aquestes competències.

D'altra banda, la Constitució de 1931 havia establert un règim de "garanties individuals i polítiques", particularment, en els Art. 28 i 29, a més d'estar vigent la Llei d'Enjudiciament criminal que havia implantat el règim de garanties propi d'un Estat liberal.

En aquestes circumstàncies, es produeix el cop militar del General Franco del 18 de juliol de 1936, revolta contra el legítim govern de la República que no només subverteix i destrueix l'ordre polític i jurídic legalment constituït sinó que constitueix a l'exèrcit com a peça essencial de les institucions que els revoltats comencen a configurar. I, de manera particular, per la funció que li atorga, molt més enllà de les competències que tenia atribuïdes, per a l'enjudiciament i persecució penal d'aquells que van romandre fidels a la República i, en general, d'aquells que eren considerats contraris a l'alçament militar.

Ja ningú dubta del significat i abast de la repressió en l'estratègia del cop militar del juliol de 1936, repressió que es va materialitzar immediatament des d'aquella data en els territoris ocupats i, sobretot, des de l'1 d'abril de 1939 quan es va implantar la Dictadura sota la forma d'un Estat feixista. Quan diem repressió, diem la planificació i execució d'una política d'extermini que, allà on

¹ Ex-Cap de la Fiscalia Especial Anticorrupció

va resultar impossible la resistència civil i militar al cop, es va imposar immediatament. Estratègia repressiva que es va portar a terme paral·lelament a la destrucció sistemàtica de les institucions republicanes i dels drets democràtics.

Ja ho han assenyalat notables historiadors. És ja evident el paper que va representar, des dels inicis de la revolta, la violència i la repressió com a elements centrals de la política. Així s'ha expressat pels historiadors que han estudiat en profunditat l'exercici concret de la repressió en el conjunt d'Espanya: "la violència va ser un element estructural del franquisme. La repressió i el terror subsegüent no suposaven episodis aïllats, sinó que eren el pilar central del nou Estat, una espècie de *principi fonamental del Moviment*"² La significació de la repressió ha estat valorada en totes les anàlisis del franquisme des del 18 de juliol de 1936 fins a, pràcticament, el final de la Dictadura. Així ho resumia Arcángel Bedmar: "Si la repressió física i dels drets més elementals va ser la més coneguda, també va funcionar una repressió quotidiana, permanent i opressiva, que va condemnar a la marginació social i laboral d'una bona part de la població. Quan parlem de repressió sempre pensem en els afusellaments, però existeixen altres formes subtils de fer mal que causen un dolor profund i traumàtic que acompanya als supervivents durant tota la seva existència. A través de les seves investigacions sobre la justícia militar i civil Conchita Mir Curcó s'ha acostat a l'espai cru i humiliant de les noves estructures de poder i de les noves relacions socials establertes després de la victòria franquista que es van endinsar en els àmbits més privats de la vida personal –sobretot el de les dones- i es van manifestar mitjançant el control moral, la pobresa, la solitud, la subocupació, les venjances, la vigilància d'uns sobre els altres... fins a configurar un món en el qual viure no era sinó sobreviure"³.

En l'àmbit de la repressió a Catalunya, el professor Borja de Riquer ha definit amb tota claredat els significats i trets de la repressió franquista. A més d'afirmar que la "repressió esdevingué una necessitat política per a mantenir i

² F. Moreno Gomez, "La represión en la posguerra" en l'obra col·lectiva "Víctimas de la guerra civil", Madrid, 1999, pàg 277

³ Coordinador de l'obra col·lectiva "Memoria y olvido sobre la Guerra Civil y la represión franquista". Ajuntament de Lucena 2003. pàg. 15

consolidar el seu projecte dictatorial i contrarevolucionari”, la va definir “pel seu caràcter d'exemplaritat i de càstig, de totalitat i massivitat, i de continuïtat”⁴.

L'abast de la repressió fou d'una magnitud tal que, com a dada especialment significativa, en l'aplicació de la Llei de Responsabilitats Polítiques de 1939, “fins l'any 1966 no arribaria l'indult general, el que suposava, al cap i a la fi, que l'Estat franquista va necessitar 30 anys per a liquidar les responsabilitats polítiques que atribuïa als seus enemics”⁵. No és d'estranyar atès que, a la fi de 1941, el 9'5% de la població espanyola havia estat sotmesa, sancionada o no, a procediments de responsabilitats polítiques. Era la conseqüència del que el president del Tribunal Nacional de Responsabilitats Polítiques va qualificar com “una responsabilitat difusa de gairebé tots els espanyols” en el que anomenava “la immensa catàstrofe que ha representat per a Espanya la revolució vermella”.

Però sempre és possible conèixer més i més expressions d'aquest terror que qualificava a l'Estat que construïen els rebels. Fa ja molts anys, el 1966, el professor Elias Díaz definia com a tret característic de l'Estat feixista “l'ús i l'exaltació de la violència i el terror”⁶. Dues dades són suficientment significatives per a il·lustrar l'abast de l'acord arribat. D'una banda, el Bàndol de guerra del General Queipo de Llano del 24 de juliol de 1936 on, amb caràcter de norma penal, es disposava el següent: “En comprovar-se, a qualsevol localitat, actes de crueltat contra les persones seran passats per les armes, sense formació de causa, les directives de les organitzacions marxistes o comunistes que existeixin al poble, i en cas de no donar amb tals directius, seran executats un nombre igual d'afiliats arbitràriament triats”. De la mateixa manera és digna de prendre's en consideració la referència que conté el pròleg de Paul Preston a una obra d'extraordinària importància sobre la repressió a Andalusia⁷. En aquest pròleg es fa referència a la carta dirigida per un fiscal, integrat en els Consells de Guerra, dirigida al General Varela en les quals qualificava de “monstruositat jurídica” la instrucció dirigida per l'Auditor de

⁴ “La repressió dels vençuts” (de l'autor citat i de J.B.Culla), de l'obra Història de Catalunya. Pierre Vilar. Edicions 62. Volum VII. “El franquisme i la transició democràtica”.

⁵ Manuel Alvaro Dueñas “*Por ministerio de la ley y voluntad del caudillo*” *La Jurisdicción Especial de Responsabilidades políticas (1939-1945)*. Centre d'Estudis Polítics i Constitucionals. 2006. pàg. 253

⁶ *Estado de derecho y sociedad democrática*. Edicions Cuadernos para el diálogo. 1936. pàg. 33

⁷ Francisco Espinosa “*La justicia de Queipo*” Editorial Crítica 2006, pàg.XI

guerra d'aquest General als Presidents dels Consells on deia el següent: "Tots els apoderats i interventors del Front Popular en les anomenades eleccions de 1936 haurien de ser processats, determinant-se en l'acte del judici oral, per la impressió que, al tribunal, produís la cara dels processats, els que haurien de ser condemnats i els que haurien de ser absolts; tots els Milicians vermells, també, com a regla general, haurien de ser processats i afusellats....".

En aquest marc de repressió generalitzada, els rebels van dictar disposicions normatives amb independència de la seva denominació formal, -entre les quals s'haurien d'incloure bàndols com el citat- totes dictades pel general Franco des de la seva posició de Dictador que concentrava tot el poder. Repressió a través de la qual, per recuperar avui les paraules del professor I. Díaz "els drets humans són... salvatgement negats i ultratjats".

La funció decisiva de la jurisdicció militar en la repressió és, amb tota evidència, resultat de les disposicions que tenen el seu origen en el Bàndol de Guerra del 28 de juliol de 1936 de la Junta de Defensa Nacional que "fa extensiu a tot el territori Nacional" l'estat de guerra ja declarat en altres províncies. Tant aquesta jurisdicció com els Tribunals especials executen amb tota precisió i fredor una política d'extermini dels republicans i dels demòcrates, combinant l'eliminació física, mitjançant l'execució de la pena de mort, l'empresonament massiu i la discriminació dels vençuts en tots els àmbits. L'accentuació, l'exasperació de la repressió a través de la jurisdicció militar va ser revalidada pel decret número 79 de la Junta de Defensa Nacional, el 31 d'agost del 1936, amb la següent justificació: "Es fa necessari en els actuals moments per a major eficiència del moviment militar i ciutadà, que la norma en les actuacions judicials castrenses sigui la rapidesa...". I, per això, estableix en l'Art. 1 que: "Totes les causes que coneguin les jurisdiccions de Guerra i Marina s'instruiran pels tràmits de judici sumaríssim que s'estableixen al títol dinou, tractat tercer, del Codi de Justícia Militar, i al títol disset de la Llei d'enjudiciament militar de la Marina de Guerra". No caldrà, per això, que "el seu sigui sorprès «in fraganti» ni que la pena a imposar-se sigui la de mort o perpètua".

L'estructuració de la jurisdicció militar per aquestes finalitats té lloc, tant orgànica com processalment, mitjançant un Decret del General Franco, el Nº

55, de l'1 de novembre de 1936, que deixava sense efecte les disposicions vigents al Codi de Justícia Militar i implantava el procediment "sumaríssim d'urgència", en vigor fins la Llei del 12 de juliol de 1940 que va restablir, amb escassíssimes diferències, el sumaríssim ordinari. El Decret es dicta, segons el preàmbul, davant la previsió de l'ocupació de Madrid per a garantir "la rapidesa i l'exemplaritat tan indispensables en la justícia castrense". En aquest Decret s'estableix la composició dels Consells de Guerra, que admet la participació de "funcionaris de la carrera judicial o fiscal", "el càrrec de defensor serà ocupat en tot cas per un militar" i la competència dels Consells de Guerra abastarà els "delictes inclosos en el Bàndol que, a aquest efecte, es publiqui pel general en Cap de l'Exèrcit d'Ocupació". Així mateix es dicten normes processals com les següents, que representen la reforma i supressió de les ja escasses garanties contemplades en el C.J.M. per als procediments sumaríssims:

«A) "Presentada la denúncia o atestat, els compareixents es ratificaran davant l'instructor ampliant els termes en què aquesta estigui concebuda si fos necessari. B) Identificats els testimonis i atès el resultat de les actuacions, també tenint en compte la naturalesa del fet jutjat, el Jutge dictarà auto-resum de les mateixes comprensiu en el Procediment, passant-les immediatament al tribunal, el qual designarà dia i hora per a la celebració de la vista. En l'interval de temps que existeix entre la celebració acordada per a la vista i l'hora assenyalada, s'exposaran les actuacions al fiscal i defensor a fi que prenguin les notes necessàries per als seus respectius informes. C) Si s'estimés convenient pel tribunal la compareixença dels testimonis de càrrec, es retornaran les actuacions al Jutge que els transmet, qui, un cop escoltat el defensor, acceptarà o no els de descàrrega. D) Pronunciada sentència es passaran les actuacions a l'Auditor de l'Exèrcit d'Ocupació amb la finalitat d'aprovació o dissentiment».

És una descripció sumària del significat i funció de la Jurisdicció Militar que es completa amb la Circular de l'Alt Tribunal de Justícia Militar, del 21 de novembre de 1936, donada a Valladolid, segons la qual "S'entendrà limitada la possible interposició de recursos a aquells procediments que no tinguin caràcter de sumaríssims".

Finalment, per Decret N° 191, també del General Franco, del 26 de gener de 1937, donat a Salamanca, "Es fa extensiva a totes aquelles places alliberades o que s'alliberin, la jurisdicció i procediments establerts en el Decret N° 55".

Així es generalitza i imposa un jurisdicció militar que infringeix totes i cadascuna de les regles orgàniques i processals fins llavors vigents. La repressió es va fonamentar, des dels seus inicis, en una aplicació generalitzada i analògica del delictes de rebel·lió militar, ja prevista en el Bàndol del 28 de juliol i que, conclosa la guerra, es va aplicar "a conductes freturoses de rellevància política"⁸. Fins al punt que el Govern va dictar, l'any 1940, la Circular del 25 de Gener per a unificar els criteris dels "tribunals" sobre propostes de commutacions de pena -qui pot seguir parlant de jurisdicció- que contenia una relació de fins a vuitanta-tres modalitats de delictes de rebel·lió militar.

Els Consells de Guerra constituïts des del 18 de juliol de 1936, sobretot pel procediment sumaríssim, de cap manera podien qualificar-se com a Tribunals de Justícia. Eren, pura i simplement, una part substancial de l'aparell repressor implantat pels facciosos i, posteriorment, per la dictadura. Consells constituïts amb l'activa participació de jutges que van traïr la Constitució republicana que, en l'Art. 94, proclamava que els "jutges són independents en la seva funció". Així, molts jutges, sota les directrius dels Caps i Oficials revoltats, van cooperar, submisos, en la repressió franquista.

Els processos davant dels Consells de Guerra, especialment els sumaríssims, però igualment els ordinaris, segons els Art. 649 i 662 del C.J.M, vigent el 18 de juliol de 1936, eren radicalment nuls per diverses causes. En primer lloc, no mereixen la qualificació de Tribunals de Justícia quan van ser sempre constituïts, ja des del Decret N°55 del general Franco, per la màxima instància dels revoltats contra la República. En segon lloc, els militars membres d'aquests tribunals mancaven radicalment de qualsevol atribut d'independència propi d'un jutge, ja que eren estrictes i fidels servidors dels caps dels que depenien i compartien plenament les finalitats polítiques i objectius repressius dels

⁸ Nicolás García Rivas, *La rebelión militar en el Derecho Penal*. Edicions Universitat Castellana Manxa, pàg.104-106

revoltats. És suficient la lectura de qualsevol sentència de les dictades per aquests Tribunals en les que destaca la seva absoluta falta d'objectivitat i imparcialitat tant en l'exposició dels fets com en els fonaments jurídics –si és que així poguessin qualificar-se– on s'assumeixen expressament com a legítims els motius i les finalitats del cop militar. En tercer lloc, era incompatible la seva possible independència amb la disciplina castrense imposada per tots els caps. Són nombrosos els procediments en els quals el Comandant Militar de la Plaça ordena al Jutge Militar que elevi a "Procediment sumaríssim" el procediment ordinari que estigués tramitant. Així mateix, les sentències que dictaven mancaven de tot valor quan havien de ser supervisades i aprovades per l'Auditor de guerra, condició perquè adquirissin fermesa i en tant que prova indiscutible de l'estructura jerarquizada del tribunal. La submissió a les més altes instàncies del Poder militar i del Poder Executiu que els revoltats anaven configurant quedava de manifest quan l'execució de la pena de mort exigia de "l'assabentat" del Cap d'Estat.

Però, sobretot, tant en els procediments sumaríssims com en els ordinaris concorria una total vulneració de totes les garanties i drets fonamentals. La instrucció del procediment era inquisitiva i sota el règim de secret, sense cap intervenció del defensor. El Jutge Militar instructor, practicava diligències amb l'auxili exclusiu de les Forces de Seguretat, Comissaries d'investigació i vigilància i altres cossos policials i militars, limitant-se a la relació amb els investigats, sempre en situació de presó preventiva, i a l'audiència dels mateixos, naturalment sense assistència de lletrat. L'instructor acordava una diligència de processament en la que relatava els fets i la seva qualificació penal i, finalment, emetia un dictamen que, conforme a l'Art. 532 del C.J.M, resumia els fets, les proves i les imputacions i elevava a l'Autoritat militar superior, que solia ser el General cap de la Divisió corresponent. Resum que pràcticament era el document que fonamentava l'acusació i la sentència, ja que les diligències practicades per l'instructor no es reproduïen en el plenari amb una manifesta infracció del principi d'immediació en la pràctica de la prova i la corresponent indefensió dels acusats.

Consells de Guerra que, de forma habitual, es constituïen il·legalment, és a dir, infringint el seu propi marc legal que, evidentment menyspreaven. Així va resultar del vot particular emès pel president de la Sala Cinquena del Tribunal

Suprem en la sentència sobre la revisió de la condemna de mort de Julián Grimau: "la condemna de Julián s'ha de reputar inexistent", va ser "un acte escruixidor per a la consciència jurídica", més que una sentència era "una aparença de sentència". Aquella mort, continuava, "no va ser el desenllaç d'un procés, va ser un acte despulpat de tot suport jurídic", "un fet màximament reprobable per la seva absoluta contradicció amb el Dret". La il·legalitat d'aquest Consell de Guerra va ser comú a milers de procediments militars.

A tots aquests processos es referia l'apartat 57 de la Declaració de l'Assemblea de Parlamentaris del Consell d'Europa sobre el franquisme denominant-los un "sistema de justícia militar expeditiva" en el marc de la imposició de la "Llei marcial".

Altres instruments essencials de la repressió constituïts per la dictadura van ser el Tribunal de Repressió de la Maçoneria, del Comunisme i els Tribunals de Responsabilitats Polítiques. Com veurem, és evident el caràcter radicalment il·legítim d'aquests tribunals tant pel seu origen, com per la seva composició, a més de constituir-se organismes de naturalesa administrativa dotats de competències penals i, per tant, amb facultats per a la imposició de sancions penals.

La Llei de l'1 de març de 1940, vigent fins el 1963, creadora del primer d'aquells Tribunals, és la màxima expressió de l'arbitrarietat jurídica al servei de la repressió ideològica i política. En primer lloc, crea figures delictives com "pertànyer a la maçoneria, al comunisme i altres societats clandestines..." que s'oposen a tots els principis inspiradors d'un dret penal basat en el respecte a la persona humana, com els principis de tipicitat i legalitat. La Llei estableix penes gravíssimes de reclusió menor i major per a les conductes que descriu, a més de les penes de separació o inhabilitació perpètua per a certs càrrecs públics o privats, confinament i expulsió. I el que és de major gravetat, per a la persecució i càstig dels autors d'aquests delictes constitueix un Tribunal Especial que designa i controla el Cap de l'Estat i el Govern. És l'incipient Poder Executiu constituït en una espècie de Poder Judicial amb unes àmplies competències penals i processals atès que pot "comissionar" a tribunals militars i ordinaris per al que es denomina "instrucció d'expedients i sumaris". És important destacar que el Cap de l'Estat nomena al President i als seus

membres, que havien de ser "un General de l'Exèrcit", "un Jerarca de la Falange Espanyola Tradicionalista i de les JONS" i dos lletrats. És la més rotunda negació de l'Estat de Dret.

De similar naturalesa són els Tribunals establerts per la Llei del 9 de Febrer de 1939, de Responsabilitats Polítiques, vigent fins a 1966. Són també Tribunals administratius, el Tribunal Nacional depèn "de la Vicepresidència del Govern", els membres dels Tribunals Regionals, presidits per "un Cap de l'Exèrcit", són anomenats pel ministeri que correspongui i els "Jutges instructors" són militars. Resulta necessari descriure com és el fonament de les responsabilitats que es van exigir a l'emparament d'aquesta Llei: "contribuir a crear o a agreujar la subversió de tot ordre del que es va fer víctima a Espanya des del primer d'octubre de mil nou-cents trenta-quatre..." i, des del divuit de juliol de mil nou-cents trenta-sis, haver-se oposat "al Moviment Nacional amb actes concrets o amb passivitat greu". A partir d'aquestes conductes, més especificades en l'art. 4, aquests tribunals, integrats per responsables polítics de la dictadura, per falangistes i per militars, amb la col·laboració de la magistratura, estaven facultats per a imposar sancions d'ordre penal com les penes -en la Llei es denominen "sancions"- d'inhabilitació absoluta i especial, bandejament, confinament, desterrament i pèrdua total o parcial de béns, és a dir, sancions greument privatives i restrictives de drets.

Així mateix, s'ha d'incloure una consideració sobre el Decret-Llei de Bandidatge i Terrorisme (18-4-1947) perquè era aplicat per la jurisdicció militar. Disposició que va representar un veritable desafiament davant la Resolució 39 (I) del 9-2-1946 de l'Assemblea General de l'ONU, que va condemnar el règim de Franco en tant que fou imposat per la força. Quan una part de l'oposició antifeixista va optar per la resistència armada, per la resistència guerrillera, la Dictadura va dictar aquesta disposició que derogava la Llei de Seguretat de l'Estat creant una norma penal d'una duresa inaudita que trencava amb els esquemes més clàssics de la repressió penal. Als seus destinataris els anomenava "gent criminal i inadaptada" i la seva significació la resumeix perfectament el Ministre Ibáñez Martín: "tenint en compte la gravetat de la situació actual, totes les circumstàncies atenuants han de desaparèixer i les penes més severes seran aplicades dins del quadre de mesures excepcionals, preses per a castigar aquests crims contra la nació". És cert que davant d'aquesta forma d'oposició

les forces repressives van acudir de forma habitual a procediments extrajudicials i a l'eliminació física directa dels resistents. En tot cas, però, la norma estava concebuda per a aquesta eliminació a través de l'aplicació intensiva de la pena de mort. No només la contemplava, en diferents supòsits, com a pena única privant al Consell de Guerra d'altres alternatives, sinó que l'establia com l'única en aquells supòsits on no ha intervingut cap activitat lesiva, com passa pel "Cap de la partida en tots els casos", estenent-la, en termes veritablement analògics i rebutjables, als "components de la partida que haguessin col·laborat de qualsevol manera en la comissió de qualsevol dels delictes compresos en aquesta llei". Amb aquesta previsió, tots els membres d'un grup armat, realitzessin o no una acció lesiva, estaven subjectes a la pena de mort. Per a la resta dels delictes, amb alguna lleugera excepció, la pena era de reclusió menor o major, o de mort davant de fets com la col·locació d'explosius, encara que no es produís l'explosió, l'assalt d'establiments o de persones que transportessin valors, sense que intervingués un resultat lesiu, el simple fet d'esgrimir una arma o exigir sota amenaces "clares o encobertes" el lliurament de valors econòmics. I, finalment, es crea una forma de cooperació absent de les disposicions penals llavors vigents, "prestar qualsevol auxili" a les partides encara que no constituïssin "complicitat ni encobriment". Fou, doncs, una norma que, a més d'una extrema duresa, representava la negació dels principis bàsics del dret penal. Era la més pura expressió del terrorisme d'Estat. Les condemnes imposades en els supòsits anteriors per l'aplicació d'aquest Decret-Llei van ser, totes i sense excepció, radicalment injustes. Però, malgrat aquestes consideracions, es va aplicar, de forma desafidora, sota la vigència en la comunitat internacional de la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948.

Finalment, les disposicions anteriors van anar sent actualitzades, violant sempre els principis bàsics d'un Estat de Dret, a través de les següents: en relació als Consells de Guerra, el Bàndol de Guerra del 28 de juliol de 1936 de la Junta de Defensa Nacional aprovat per Decret nº 79, que va mantenir la seva vigència fins a 1948 (segons es dedueix de l'Acta del T.S. del 13-7-1948), el Bàndol del 31 d'agost de 1936 i, especialment, el Decret del general Franco, Nº 55, de l'1 de novembre de 1936; les Lleis de Seguretat de l'Estat del 12 de juliol de 1940 i del 29 de març de 1941 de reforma del Codi penal dels delictes contra la seguretat de l'Estat; les dues Lleis del 2 de març de 1943 per refondre

el delictes de Rebel·lió Militar; el Decret-Llei del 18 d'abril de 1947 de definició i repressió dels delictes de bandidatge i terrorisme; la Llei del 30 de juliol de 1959 d'Ordre Públic, el Decret del 21 de setembre de 1960 per refondre la Llei del 2 de març de 1943, i el Decret Llei del 18 d'abril de 1947 sobre rebel·lió militar, bandidatge i terrorisme, i les Lleis 42/71 i 44/71 de reforma del Codi de Justícia Militar. En relació als Tribunals de Responsabilitats Polítiques, la Llei del 19 de Febrer de 1942. I en relació al Tribunal de Repressió de la Maçoneria i del Comunisme, els Decrets del 4-6-1940 constituint el Tribunal especial, i el del 18-9-1942, creant un Jutjat específic de Comunisme. En tots aquests processos, es van trencar radicalment els principis que han de presidir un "judici just".

El Consell de Guerra núm. 2 de València, el 25-5-1942 en el procediment sumaríssim núm. 6981.V.39, va condemnar a mort a José Pellicer Gandia, que va ser executat. Una vegada més la Sala 5ena del Tribunal Suprem va rebutjar la revisió de la sentència. Però, una vegada més, un magistrat va dissentir d'aquest criteri i va recolzar el fet que fos revisada. Els raonaments són aquests: "L'Estat social i democràtic no és el simple Estat de legalitat, sinó el projecte d'un Estat just. I en un Estat just, sempre inacabat, no tenen cabuda les condemnes pronunciades sense un judici just. A tal Estat de Dret ha de resultar-li intolerable la presència de condemnes pronunciades obertament en contra de la Justícia". La condemna d'aquest Consell de Guerra no va ser un "judici just", perquè l'òrgan que la va dictar era "il·legítim, depenent i parcial" (Acte 20-6-2006. Recurs Revisió 5/2006). Amb l'expressió "judici just" es denomina un conjunt de principis de caràcter suprapositiu i supranacional, la legitimació del qual és essencialment històrica, doncs prové –en això coincideix la doctrina- de l'abolició del procediment inquisitorial, de la tortura com a mitjà de prova, del sistema de prova taxada i de la formació de la convicció del jutge sobre la base d'actes escrits en un procediment fora del control públic i que es defineix pels següents drets:

- dret a un tribunal independent,
- dret a ser escoltat,
- dret a la presumpció d'innocència,
- dret a ser informat de l'acusació,
- dret a disposar de temps i facilitats per a la defensa,
- dret a defensar-se per sí o per un defensor de la seva elecció,

- dret a interrogar o fer interrogar als testimonis de càrrec,
- dret d'igualtat d'armes i
- dret d'accés als recursos.

A aquests tribunals, ha d'afegir-s'hi el Tribunal d'Ordre Públic, creat per la Llei 15/1963, del 2 de desembre i disposicions concordants, en tant que jurisdicció especial amb la competència específica i exclusiva de perseguir i sancionar penalment el mer exercici de drets cívics i polítics reconeguts en la Declaració Universal de Drets Humans i Pactes de Nova York. El manteniment de la validesa de les Sentències dictades pels Consells de Guerra en els termes exposats, és incompatible amb la plena i definitiva rehabilitació moral i jurídica de les persones condemnades per ells. Sobretot quan la Sala Cinquena del Tribunal Suprem -vegi's les Sentències del 30-1-1990 i del 13-5-2003- ha rebutjat els recursos de revisió de les mateixes i manquen ja de viabilitat pel transcurs dels terminis, els possibles recursos d'emparellament davant del Tribunal Constitucional. Tribunal que, en relació a aquesta última sentència, no va dubtar a qualificar la condemna per un Consell de Guerra a dues penes de mort d'actes "molt reprovables" per més que no admetés la seva revisió constitucional (Providència 23-5-2005).

Per tot això exposat, és procedent el plantejament de la declaració de nul·litat de les sentències condemnatòries dictades pels Consells de Guerra, en procediments sumaríssims i sumaris, en aplicació de les disposicions citades durant el període comprès entre el 18 de Juliol de 1936 i el 20 de Novembre de 1975 pels delictes de rebel·lió militar, traïció militar, qualsevol que fos el grau de participació, els assimilats a ells i connexos, de naturalesa militar o comuna amb cancel·lació definitiva de quantes anotacions poguessin haver produït aquelles sentències.

El Projecte de Llei actualment en tràmit sobre les víctimes de la guerra civil i el franquisme, conté un pronunciament, a més de profundament conservador, ofensiu per a la memòria de les institucions republicanes. El Projecte afirma, de forma general, "el caràcter injust de les condemnes i sancions produïdes, per raons polítiques o ideològiques, durant la Guerra Civil...". De tal manera que, per al Govern, mereixen el mateix retret, ni més ni menys que el d'injustícia:

"les mesures de defensa de la legalitat democràtica adoptades pel Govern republicà, per molt excepcionals que fossin, que la repressió despietada imposada pels revoltats i executades pels Consells de Guerra i els Tribunals especials, radicalment freturosos de legitimitat i de qualsevol indicatiu de garanties i de legalitat. Sobretot quan, durant aquest període, certs dirigents republicans, com el Ministre de Justícia Manuel de Irujo (PNB), van estar especialment atents al respecte de les garanties personals en el funcionament dels Tribunals Populars. Així ho va expressar Manuel de Irujo quan va prendre possessió: "S'han acabat els passejos. Des d'ara només podran jutjar els Tribunals". Això resulta evident si s'analitza succintament la seva actuació com a ministre de Justícia des del 17 de maig de 1937. Diu G. Jackson, en la seva obra ja clàssica sobre aquesta etapa de la nostra història, que el ministre Irujo, en el seu afany de restablir plenament l'imperi de la legalitat republicana "va decretar la restauració de la toga i la birreta en els tribunals, es va assegurar que els Presidents dels Tribunals Populars fossin jutges de carrera, i va disposar que, sense donar publicitat, es posés en llibertat a tots els sacerdots empresonats pel simple fet de ser-ho". Així ho confirmen, entre d'altres, els Decrets que van dictar el 22 i 29 de juny i el 6 d'agost d'aquell any, que acrediten la seva preocupació –fins i tot en una situació tan adversa–, perquè en aquests Tribunals i els Jurats d'Urgència s'accentués la presència de jutges i fiscals de carrera, perquè fossin progressivament integrats en l'Administració de Justícia ordinària i perquè el procediment judicial s'ajustés a les majors garanties possibles. Qui pot atrevir-se a equiparar aquestes mesures amb el terror imposat pels tribunals feixistes? Per més que admetem sense reserves la violència practicada en la rera guarda republicana al marge i, a vegades, contra les directrius de les institucions republicanes. El text del Govern és una manera tàcita d'atribuir-los les mateixes responsabilitats als que governaven legítimament que als revoltats i, més encara, estimula i afavoreix que puguin sol·licitar una "Declaració de reparació i reconeixement personal" les persones que van ser sancionades o condemnades pels Tribunals de República per haver participat o haver-se sumat a la rebel·lió militar de Franco. El Projecte comet un greu error. En lloc d'afrontar la manera de procedir a la nul·litat ja plantejada, les persones "afectades" i els seus familiars poden acudir a un procediment administratiu davant d'una Comissió Interministerial per a sol·licitar que un Consell de cinc personalitats triades pel congrés de Diputats declari, si escau, que "les execucions, condemnes o sancions sofertes són manifestament

injustes". Francament, la resposta que se'ls ofereix no pot ser més pobra i insuficient i, sobretot, ofensiva per a les víctimes de la dictadura. No es pot pretendre que els milers i milers de perseguits, depurats, torturats, privats de llibertat, sotmesos a treballs forçosos o els seus familiars i els familiars dels afusellats hagin ara, a més de tot el sofert, d'acudir a que se'ls reconegui de forma molt moderada que van ser injustament perseguits quan és evident per a ells i per a la comunitat internacional que van ser víctimes d'un genocidi. Perquè totes les sentències, sense excepció, dictades pels Consells de Guerra i els Tribunals especials, sense necessitat d'un reconeixement individualitzat i menys encara per un òrgan administratiu, eren "contràries als drets i llibertats que constitueixen el fonament de l'ordre constitucional avui vigent...". Per tant, solament té lloc la seva nul·litat perquè aquesta pretesa Declaració administrativa manté la plena validesa de totes elles i, per tant, els condemnats continuen estant-ho com a sediciosos, rebels, traïdors o si no simplement com a delinqüents, com és el cas de la resistència guerrillera.

Finalment, la limitació de la Declaració de reparació a les resolucions "manifestament injustes" suscita una profunda preocupació perquè permet deduir i admetre que, durant la Dictadura, va poder haver-hi sancions i condemnes que no van ser tan injustes o que, en certes circumstàncies, van arribar a ser justes. I, en conseqüència, no mereixerien cap retret ni, per descomptat, que les víctimes fossin reparades. El reconeixement d'aquesta possibilitat és tant com atorgar cert grau de legitimitat a les institucions feixistes i a les seves decisions. Si ja és greu que es posin en dubte els valors de l'ordre republicà, no es pot acceptar de cap manera que, durant la Dictadura, la repressió política o ideològica pogués, en cert grau, justificar-se. És sabut que, com correspon a un procés parlamentari, s'han produït aproximacions entre la majoria del Govern i certs grups minoritaris, l'abast exacte dels quals encara no coneixem. En qualsevol cas, seria molt positiu superar els termes actuals de la Llei i aconseguir una contundent declaració d'il·legalitat i il·legitimitat de les disposicions repressives franquistes i de les sentències penals dictades pels Consells de Guerra i Tribunals especials.

Això representaria fer justícia, reconèixer públicament que la repressió feixista va estar fundada en lleis contràries al Dret i als principis de justícia. Davant lleis i tribunals d'aquesta naturalesa, val tenir present les paraules del professor

alemany G. Radbruch quan l'any 1946, davant l'horror nazi, va escriure un famós opuscle denominat "Lleis que no són Dret i Dret per sobre de les lleis"⁹. Deia que, "la legalitat, l'aspiració a la justícia i a la seguretat jurídica són requisits d'una Administració de Justícia. I les tres condicions es troben a faltar en els Tribunals Penals per delictes polítics en l'època de Hitler". I citava les paraules d'un Fiscal de l'Estat de Sajonia que, en un judici contra responsables nazis, va afirmar "la legislació de l'Estat nazi que va servir de base per a condemnar a mort manca de tota validesa jurídica", arribant a afirmar que "cap jutge pot invocar, ni cap jurisprudència pot atènyer-se a una llei que no solament és injusta sinó que és delictiva". Concloent, "varem invocar els drets humans que estan per sobre de les lleis escrites, el dret inextirpable i etern que refusa la validesa dels mandats il·legítims dels tirans inhumans". Eren paraules que avui conserven plena actualitat, sobretot quan, fins ara, setanta anys després, no està enfrontant-se directament a la realitat de les lleis i dels tribunals imposats pel general Franco que representaven, no solament l'absència de Dret –com a expressió de principis de Justícia–, sinó la contradicció amb aquests principis de Justícia que tenen el seu últim fonament en la dignitat humana. Com deia Radbruch, en aquests casos, la contradicció de la llei amb la justícia arriba a "un grau insuportable". A les víctimes del feixisme espanyol serien plenament aplicables les paraules pronunciades pel professor Jellinek quan es preguntava que "a les víctimes de la Inquisició espanyola els ha de ser molt difícil reconèixer que les normes en virtut de les quals van ser jutjades eren normes de Dret".

Si tan clara és la significació i l'abast del terme "il·legal", no ho és menys la del terme "il·legimitat" que ja ha estat encunyat i dotat d'una àmplia significació pel tribunal Constitucional. Es poden citar, entre altres sentències i actuacions, aquelles que fan referència, amb motiu de decisions discriminatòries de la dona en l'àmbit laboral, a la "il·legimitat constitucional de tals diferències" (STC 128/87 de l'11 d'agost), o a la legitimitat o il·legimitat en l'exercici de les competències autonòmiques (STC 110/83), o a la "il·legimitat d'origen" en l'obtenció d'una prova que la fa "constitucionalment il·legítima" (STC 50/2000 del 28 de febrer), o la "il·legimitat constitucional" dels tractaments diferenciats en raó de la discriminació o, entre d'altres, la sentència de la Sala Segona del

⁹ *Derecho injusto y derecho nulo*. Editorial Aguilar 1971, pàg. 3-22

Tribunal Suprem 130/2007, del 19 de febrer, que es refereix a la "declaració d'il·legitimitat" de certes proves que "les priva d'eficàcia". Estem, doncs, davant de tribunals, i sobretot de sentències, situades en un espai de radical contradicció amb el Dret i amb els principis de Justícia, és a dir, en l'espai de la més absoluta arbitrarietat. Reconèixer tot això representa una conquesta històrica.

Podem afirmar que aquest assoliment, si s'aconsegueix, ja significaria, per sí mateix, una satisfacció plena de les víctimes del feixisme espanyol. Però això no impedirà l'anul·lació de totes i cadascuna d'aquestes sentències dictades sota aquesta tatxa. La Llei que, en el seu moment, s'aprovés crearia les condicions òptimes per a obtenir, a través del recurs de revisió, l'anul·lació d'aquestes sentències a partir, fins i tot, dels actuals termes de la Llei d'Enjudiciament Criminal (Art. 954.4). En efecte, tant per la interpretació actual de l'abast del recurs de revisió com pels seus pressupostos és possible que, tant la Sala penal com la Sala del Militar del Tribunal Suprem, puguin, a través de les fases processals previstes en la Llei, admetre, autoritzar i resoldre els corresponents recursos anul·lant les Sentències dictades arbitràriament per aquells Tribunals declarats il·legals.

"L'existència del recurs de revisió es presenta, essencialment, en paraules de la sentència del Tribunal Constitucional 124/1984" com un imperatiu de la justícia, configurada per l'article 1.1 de la Constitució, al costat de la llibertat, la igualtat i el pluralisme polític, com un dels "valors superiors" que propugna l'Estat social i democràtic de Dret en el qual Espanya, en virtut d'això, es constitueix". I recordat això, cal subratllar que en la mateixa sentència el Tribunal Constitucional s'afegeix que el recurs de revisió "és una exigència de la justícia, tal com ho entén el legislador constituent, estretament vinculada a la dignitat humana i a la presumpció d'innocència, puix que el factor pel qual va resultar neutralitzada aquesta en la sentència, la revisió de la qual es demana, resulta, al seu torn, anul·lat per dades posteriors que la restableixen en la seva incolumitat". Pel que fa al Tribunal Constitucional, la seva sentència nº 150/97 i el seu acte nº 260/2000 són exemples clars d'aquesta interpretació extensiva, doncs ambdues resolucions amplien el concepte de fet "nou" al que es refereix l'art. 954.4 de la Llei d'Enjudiciament Criminal ("Hi haurà lloc pel recurs de revisió [...] Quan després de la sentència sobrevingui el coneixement de nous

fets o de nous elements de prova de tal naturalesa que evidenciïn la innocència del condemnat”.

En la núm. 150/97, l'expressió << fets nous (...) que evidenciïn la innocència del condemnat>> de l'art. 954.4 LECrim. S'ha d'interpretar de manera que en ell s'incloguin les declaracions, com aquesta aquí analitzada, que serveixen de *ratio decidendi* i que de manera clara i terminant rebutgen per vulneradores de l'art. 25.1 CE determinades interpretacions en excés rigoroses o formalistes d'aquest motiu de revisió”.

Abans m'he referit també a una altra resolució del Tribunal Constitucional, l'acte nº 260/2000. El Tribunal Constitucional va “inadmetre” el recurs d'emparament, com s'ha dit, però el que interessa aquí són els termes de la justificació de la seva decisió: ho va “inadmetre” perquè, abans d'acudir-hi, el sol·licitant va poder “promoure la revisió penal prevista en la LECrim. (articles 954 et seq.), en tant el Dictamen de la Comissió (de Drets Humans de l'ONU) pot ser tingut per un << fet nou>> a l'efecte d'allò disposat en l'article 954.4 LECrim en relació amb allò declarat *mutatis mutandi*, en la STC150/1997”.

Finalment, cabria citar la del 30 de novembre de 1998, per la claredat amb que contraposa la interpretació literal i la interpretació finalista de la norma. Directament, perquè “una interpretació àmplia i extensiva del referit precepte processal (art. 954 LECrim) “és possible quan es tracta d'afavorir al reu i evitar, així, situacions que pugnen amb el més elemental sentit de justícia”¹⁰.

És doncs raonablement viable admetre que el fet “nou”, constituït per la Llei aprovada per les Corts Generals, acreditarà en primer lloc la indefensió dels acusats, com a causa de nul·litat de ple dret de les sentències, de conformitat amb l'Art. 238 de la Llei Orgànica del Poder Judicial i, per descomptat, la innocència dels condemnats. El fonament d'un recurs de revisió mai ha estat tan sòlid i evident com la vigència d'una Llei que declari el caràcter radicalment il·legal i il·legítim de les lleis aplicades i dels tribunals que les van aplicar.

¹⁰ Vot particular del Magistrat J.L. Calvo Cabello en l'Acta del 20-6-2006 en recurs de revisió 5/2006 de la Sala del Militar del T.S

I no pot deixar-se de considerar que davant del recurs de revisió, el Fiscal General de l'Estat té una especial legitimació en virtut d'aquells disposats a l'Art. 956 de la Llei d'Enjudiciament Criminal –un norma equivalent es troba al l'Art. 330 de la Llei Processal Militar- pel que ha d'assumir i estar disposat a l'exercici actiu d'aquesta facultat en compliment de les seves finalitats constitucionals com, entre d'altres, el de la defensa de la legalitat i el de la reparació de les víctimes de qualsevol classe de delictes i més particularment d'aquells que van resultar del funcionament de la justícia franquista. Com igualment resultarà indispensable que el Ministeri de Justícia, també de conformitat amb aquell precepte, assumeixi la seva responsabilitat i, a partir de la notícia i de la informació que disposi a través de les sol·licituds formulades per les víctimes i les seves famílies, insti al Fiscal General de l'Estat a la interposició d'aquest recurs.